

exaratum, lingua Coptorum ægyptiaca ab integro conscriptum, nullum in fronte titulum, hæc vero ad calcem secundæ partis exhibentem verba: *tomus secundus fidelis Sophiæ*, hunc esse Valentini librum cui interdum alludit Tertullianus sibi persuasum habuit, eum in eo codice contineri vidit XIII Psalmos penitenciales Sophiæ, XIII Canticos ad laudem Christi Sophiam redimentis, quasdam confabulationes Christi cum discipulis et mulieribus evangelicis. Porro in his ipsis annotationibus, Woide ansam dedit dubitandi falsone an merito hæc Valentino tribuerentur; nam verisimile minime est Valentinum opus suum maximum in lingua ægyptiaca conscripsisse, nec pauca quæ Woide eruit ac interpretatus est redolent hujus operis versionem. Nihil enim sive Valentinum, sive ejus sequelam aperte designat, imo Woidii sententiæ obsunt quædam Valentino prorsus aliena, videlicet *Barbelo, Jaldabaothar duodecim salvatores*, et

*A*lîa de Apostolorum dignitate, de animarum origine. Præterea libro de *Sopma* perperam tribuerentur psalmi vel cantici; quanto magis Christi sermoneationes, quibus apertius declaratur hæc desumi ab Evangelio secundum Ægyptios apocrypho. Nec id infirmatur ex titulo *Sophiæ fidelis*, unde tantum inferre licet eo in libro agi de re Gnostica. — Cui rei referendus est similiter alter ab eodem Woide descriptus codex, in eadem ægyptiaca lingua, in dialecto Sahidico exaratus, 76 foliis in forma in-4° compactus in duas divisus partes, quarum prior inscribitur: Γνώσεις liber. — Posterior vero: liber Magni Δεγδὸς κατὰ Μυστήριον. Eum ab Oriente in Angliam attulit celeberr. viator *Brucius*, nec parum doctorum desiderii satisfeceret quicunque vetustatis explorator qui hæc sibi daret provinciam in lucem hunc librum emittendi. Cf. *Matter., Hist. du Gnostic., t. II, 106, 107.* EDD.

QUINTI SEPTIMI FLORENTIS TERTULLIANI LIBER ADVERSUS JUDÆOS.

— ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ —

ARGUMENTUM. — *Disputatione habita inter christianum B et proselytum judæum (de se, quantum apparet, in tertia persona sermonem faciens) Tertullianus, quod per concentum obstrepentium spectatorum minus plene potuit dilucidari, stylo retractat, pugnans adversus Judæos solidissimis rationibus: et ex sacræ Scripturæ fundamentis: idque pace Ecclesiæ adhuc durante ante bellum Britannicum, eo tempore quo Mauri a Romanis obsidebantur.*

Primum autem etiam gentibus gratiam Dei vindicat, posse eas ad Dei legem admitti comprobans. Cap. I.

Quippe cum lex primordialis matrix omnium præceptorum Adæ et Evæ in paradiso data sit; ac legem C Moysi scriptam, legis naturalis justitiæ in Noe et Abraham, quin et sacerdotium in Melchisedech, præcesserit. Cap. II.

Et datam quidem Abrahæ circumcisionem carnalem ad tempus, sed in signam, unde Israel in novissimo tempore dinosceretur, quando secundum sua merita in sanctam civitatem ingredi prohiberetur: nunc vero spiritalem circumcisionem in salutem esse populo obedienti. Cap. III.

Sabbati quoque observationem temporalem fuisse, Sabbati æterni figuram: utpote quod neque a prædictis patriarchis ante legem Moysi, neque post eandem ab omnibus perpetuo observatam, exemplis constat Jesu Nave et Machabæorum. Cap. IV.

Quid? quod etiam ipsa sacrificia terrenarum oblationum Abel et Cain, in Levitico conscripta, spiritualium sacrificiorum prædicta fuisse ex Malachia et Psalmis manifestum sit. Cap. V.

Atque ideo ex prædictis concludi, legem novam superventuram; id itaque quærendum, an expectetur novæ legis lator, an vero jam venerit. Cap. VI.

Venisse autem, primum ex prophetiis commonstrari de regno ejus super gentes, eoque æterno. Cap. VII.

Demde ex temporibus nativitatibus ducis Christi, et pas-

sionis, et exterminii Jerusalem a Daniele prædictis. Cap. VIII.

Quin etiam prædictionibus variis, quibus a prophetis nuntiata est Christi nativitas. Cap. IX.

Item ex iis quæ de passione Christi in cruce prædicta sunt, et figuris ejusdem. Cap. X.

Rursum ex cladis Jerusalem prædictione, non modo per Danielem, sed et per Ezechielem prophetam. Cap. XI.

Insuper et repetitione quorundam Scripturæ sacræ locorum de gentium ad Christum conversione. Cap. XII.

Denique præscriptione aliarum Scripturarum, e quibus jam venisse convincitur. Cap. XIII.

Postremo ex abundantia erroris Judæorum concinci, ex secundo Christi adventu in sublimitate post priorem illum in humilitate; circa quem illi decepti sunt, quia non in sublimitate venerit; dum ignorant in humilitate fuisse venturum. Cap. XIV.

Cæterum, præterquam quod libro tertio adversus Marcionem iisdem pene verbis repetit Tertullianus non nihil fusius, quæ hic contractius tractet, unde ejusdem utrumque auctoris nemo dubitare possit; et quod B. Cyprianus libris duobus prioribus Testimoniorum ad Quirinum adversus Judæos, hunc ita sit imitatus librum, ut multa decerpserit; similiter Julianus Pomerius lib. tribus contra Judæos: certe Eusebius in Chronico sententiam Tertulliani de nativitate Christi ex hoc libro nominatim recenset, et Pomerius in librum suum primum, ac B. Hieronymus bonam IX capitis partem suo in Danielem commentario transcripserunt. Disertis item verbis scripti hujus meminerunt Vincetius Lirinensis, abbas Thiremius, et Politianus, antequam prælo committeretur a Rhevano. Qui et secundam castigationem edidit ex Gorziensi codice, additis aliquot scholiis; verum quod cum in britannico codice Lelandi non haberetur, a Gelenio

non sit recognitus, nondum pristinam faciem receperat. Quare et nobis in eo recurando laborandum fuit, ad quod subsidio fuerunt MS. Vaticanum unum libri istius, et duo libri tertii adversus Marcionem exemplaria, item dictus B. Hieronymi commentarius et loci aliquot a Latinio utrobique observati: uti ex nostris adnotationibus videre est. PAMELIUS.

CAPUT PRIMUM.

Proxime (a) accidit; disputatio habita est christiano (b) et proselyto judæo. Alternis vicibus contentioso fane (c) uterque diem in vesperam traxerunt: obstrepentibus etiam quibusdam ex partibus (1) singulorum (2), nubilo quodam veritas obumbrabatur. Placuit ergo (d) quod per contentum disputationis minus plene potuit dilucidari, inspicere curiosius, et lectionis (3) stylo quaestiones retractatas terminare. Nam occasio quidem defendendi etiam gentibus sibi (4) divinam gratiam, habuit hinc prerogativam, quod (e) sibi vindicare Dei legem instituerit homo ex gentibus, nec de prosapia Israelitum judæus. Hoc enim sat esse (5), posse gentes admitti ad Dei legem, ne Israel adhuc superbiat, quod gentes velut stillicidinum situlae, aut pulvis ex area deputentur (Is. XL, 15). Quamquam habeamus ipsum Deum idoneum pollicitatorem et fidelem sponsorem, qui Abraham promiserat quod in semine ejus benedicerentur omnes nationes terræ (Gen., XXII, 18), et quod ex utero Rebeckæ duo populi et duæ gentes essent processuræ (Gen., XXV, 25): utique Judæorum, id est Israel; et Gentium, id est noster. Uterque ergo et (6) populus et gens est appellatus, ne de nominis appellatione privilegium gratiæ sibi quis audeat defendere. Duos etenim populos et duas gentes processuras ex unius foeminae utero Deus destinavit, (f) nec discrevit gratiam in

LECTIONES

- (1) Ex partibus abest a Pam. Oberth. Seml.
 (2) Quibusdam spectantibus (pro spectantibus Rhen.) sibilorum nubilo quodam jurgiorum Lat.
 (3) Lectionibus Oberth. Seml.
 (4) Sibi abest a Jun.
 (5) Est Oberth. Seml.
 (6) Et abest a Pam. et Par.
 (7) Temporum (de Rebecca, de duobus populis) intelligitur. Hancce parenthesin quasi a glossenate profectam expungit Lat. Rig. Jun. autem arbitratur e sequentibus huc esse transpositam; Seml. nempe post prior et major. Obert. Temporum de Rebecca, de duobus populis, intelligitur id

COMMENTARIUS.

CAP. I. — (a) Sed ubi et quando? quis ille christianus? SEML.

(b) Et proselyto judæo. Hæc vox in Scriptura occurrit sæpe; significat autem apud Judæos hominem advenam seu adventitium, qui cum non sit Judæus, ad eorum tamen legem ex gentilibus accessit. LE PR.

(c) Contentioso fane. Proverbialiter dixit, alternis vicibus contentioso fane, uterque diem in vesperam traxerunt, sic in libro de Resurrectione carnis: Modo nunc, inquit, contentioso fane deducere, hac an illac hominem perditio depostulet. RHEN.

(d) Scilicet mihi. SEML.

(e) Sibi vindicare. Vatic. codex vindicare, perinde est; nam et vindicare quod a vindiciis derivatur, est rem controversam sibi adserere. PAM.

(f) Nec discrevit gratiam. Codex Fuldensis, Nec discrevit gratia. Quod rectius est. RIC.

(g) Et annulis virorum. Similiter B. Ambrosius

nominis appellatione, sed in partus editione; ut qui prior esset de utero processurus, minori subjiceretur, id est posteriori. Sic namque ad Rebeckam Deus locutus est, dicens: Duæ gentes in utero tuo sunt, et duo populi de ventre tuo dividuntur, et populus populum superabit, et major serviet minori (1b.). Itaque cum populus seu gens in Judæorum anterior sit tempore, et major per gratiam primæ dignationis in lege, noster vero minor ætate temporum (7) intelligatur, utpote in ultimo sæculi spatio adeptus (8) noticiam divinæ miserationis, procul dubio secundum edictum (9) divinæ locutionis, prior et (10) major populus, id est Judaicus, serviet necesse est minori; et minor populus, id est Christianus, superet majorem. Nam et secundum Scripturarum divinarum (11) memorias populus Judæorum major (12), id est antiquior, delecto Deo, idolis servivit, et divinitate abrelieta, simulacris fuit delitus, dicente populo ad Aaron: Vac nobis deos qui nos antecedant (Exod., XXXII, 25). Quod cum ex monilibus foeminarum (g) et annulis virorum aurum (15) fuisset igne conflatum, et processisset eis bubulum caput, huic figmento universus Israel, relicto Deo honorem dederunt, dicentes: Hi sunt dei (14) qui nos ejecerunt de terra Ægypti. Sic namque posterioribus temporibus, quibus reges eis imperabant, (h) et cum Hieroboam vaccas aureas et lucos colebant, et Bahai se mancipabant: unde probatur (15) eos semper idololatriæ crimine reos designatos ex instrumento divinarum Scripturarum. Noster vero populus minor, id est posterior, relicto idolis quibus ante deserviebat, ad eundem Deum conversus est a quo Israel, ut supra memoravimus, abscesserat. Sic namque populus minor, id est posterior, populum majorem superavit, dum gratiam divinæ dignationis consequitur, a qua Israel est repudiatus.

VARIANTES.

- posse. Hyperbaton est locus iste aut corruptus, cui ex MS. mederi non licuit. PAM.
 (8) Adeptos Rhen. Obert.
 (9) Dicitur Rhen.
 (10) Et abest a P. m. Obert.
 (11) Divinarum Scripturarum abest a Pam. Rhen. Obert. Memorias usurpat pro Scripturis sacris Pam.
 (12) Major abest a Pam. et Rhen.
 (13) Aurum delet. Jun.
 (14) Dii Obert. Seml.
 (15) Putabatur alii.

epist. 56, ad Romulum: Coactus igitur Aaron petit annulos eorum et inanres mulierum. Cum autem istud neque græce hodie legatur, neque latine in editione B. Hieronymi reperitur, oportet diversam fuisse septuaginta virorum editionem quibusdam in locis ab ea que nunc exstat, quod confirmatur ex verbis qua: mox ab Auctore citantur. PAM.

(h) Et cum Hieroboam vaccas aureas, etc. Judaicam superstitionem et idololatriam insectatur, cui proclivior fuit gens illa. Notatur hic præcipue rex Hieroboam primus, qui, cum in regem creatus esset, veritus ne, si Israelitæ Hierosolymam remearent ad sacra, illos tæderet divortii quod tum fecerant, ut haberent apud se quod colerent, vitulos aureos erexit, in Dan unum, et alterum in Bethel, quibus sacrificulos addidit, vetuitque ne Israelitæ Hierosolymam deinceps commearent. Habetur historia III Reg. XII. LE PR.

CAPUT II.

Igitur gradum conferamus, et summam questionis ipsius certis lineis determinemus (1). Cur etenim Deus, universitatis conditor, mundi totius gubernator, hominis plasmator, universarum gentium sator, legem per Moysen uni populo dedisse credatur, et non omnibus gentibus attribuisse dicatur? Nisi enim omnibus eam dedisset, nullo pacto ad eam etiam proselytos ex gentibus accessum habere permetteret: sed, ut congruit bonitati Dei et aequitati ipsius, utpote plasmatoris generis humani, omnibus gentibus eandem legem dedit: quam certis et statutis temporibus observari praecepit, quando voluit, et per quos voluit, et sicut voluit. Namque in principio mundi, ipsi Adæ et Evæ legem dedit, ne de fructu arboris plantate in medio paradisi ederent; quod si contra fecissent, morte murerentur (*Gen. II, 7*): quæ lex eis sufficeret, si esset custodita. In hac enim lege Adæ data, omnia praecepta condita recognoscimus quæ postea pullulaverunt data per Moysen, id est, (a) *Diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, et ex tota anima tua* (*Deut., VI, 5*); et, *Diliges proximum tibi* (2) *tanquam te* (*Levit., XIX, 18*); et, *Non occides, non mœchaberis, non furaberis, falsum testimonium non dices. Honora patrem tuum et matrem* (*Exod., XX, 12-17*): et, *Alienum non concupisces* (*Deut., V, 16-21*). Primordialis lex est enim data Adæ et Evæ in paradiso, quasi matrix omnium praeceptorum Dei. Denique, si Dominum Deum suum dilexissent, contra praeceptum ejus non fecissent: si proximum diligerent, id est semetipsos, persuasioni serpentis non credidissent; atque ita in semetipsos homicidium non commisissent, excidendo de immortalitate, faciendo contra Dei praeceptum; a furto quoque abstinuissent, si de fructu arboris clam non degustassent (*Gen., III, 6*), nec a conspectu Domini Dei sui sub arbore delitescere gestissent (*Ibid. 8*): nec falsum asseveranti diabolo participes efficerentur, credendo ei quod similes Dei es-

A sent futuri (*Ibid. 8*): atque ita nec Deum offendissent, ut patrem, qui eos de limo terræ quasi ex utero matris figuraverat: si alienum non concupisissent (3), de fructu illicito non gustassent. Igitur in hac generali et primordiali Dei lege, quam in arboris fructu observari Deus sanxerat, omnia praecepta legis posterioris specialiter indita fuisse cognoscimus, quæ suis temporibus edita germinaverunt. Ejusdem est enim postea subdocere legem, qui ante praeiserat praeceptum, quoniam et ipsius est erudire postea qui ante justos formare instituerat. Quid enim mirum, si is auget disciplinam (b) qui instituit? si is perficit (4) qui coepit? Denique ante legem Moysi scriptam (c) in tabulis lapideis legem fuisse contendo non scriptam, quæ naturaliter intelligebatur, et a patribus custodiebatur. Nam unde B *Noe justus inventus* (*Gen. VI, 9; Eccl., XLIV, 17*), si non illum naturalis legis justitia praecebat? unde *Abraham amicus Dei deputatus* (*Is., XLI, 8; Jac., II, 25*), si non de æquitate et justitiæ legis naturalis? unde *Melchisedech sacerdos Dei summi* (*Gen., XIV, 18*) nuncupatus, si non ante Leviticæ legis sacerdotium Levitæ fuerunt, qui sacrificia Deo offerebant? Sic enim post supra scriptos patriarchas data lex est Moysi eo tempore posteaquam ab Ægypto excesserunt, post intervallum multorum temporum et spatia. Denique, post quadringentos et triginta annos Abrahamæ data est lex (d). Unde intelligimus Dei legem etiam ante Moysen, nec in Horeb tantum, aut in Sina et in cremo, sed antiquiorem (5) primum in paradiso, post patriarchas, atque ita et Judæis certis temporibus reformatam; C ut non jam ad Moysi legem ita attendamus, quasi ad principalem legem, sed ad subsequentem, quam certo tempore Deus et gentibus exhibuit, et repressam per prophetas in melius reformavit, et praeconit futurum (6) ut, sicuti certo tempore data est lex per Moysen, ita temporaliter observata et custodita credatur: nec adimamus hanc Dei potestatem, pro temporum conditione legis praecepta reforman-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Terminemus *Jun. ex MS. Pam.*
- (2) Tuum *Mss. Pam.*
- (3) Concupiscerent *Seml.*
- (4) Perficit *Pam. proficit Rhen. Obert.*

- (5) Antiquiorem; primum *Obert. Seml.* — Primum, sed antiquiorem *abest a Pam.*
- (6) Futuram *Rhen. Obert.*

COMMENTARIUS.

CAP. II. — (a) *Diliges Dominum Deum tuum, etc. et proximum tibi.* Hellenismum imitatur et græcam phrasin *πρὸς τὸν θεόν*: quod ipsi solenne in citanda Scriptura. LE PR.

(b) Sic Irenæus et alii solent informare. SEMI.

(c) *Denique ante legem Moysi scriptam, etc.* Sic idem in lib. de Corona militis. cap. 6: *quæres igitur Dei legem, habens communem istam in publico mundi, in naturalibus tabulis, ad quas et Apostolus solet provocare? Ad id pertinere potest, quod habet Tullius in Miloniana: Est enim non scripta, inquit, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripimus, hausimus, expressimus; ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus.* Legis praecepta Adamo data et ejus pectori inscripta testatur Rob. Cædônia in Schalscheleth: בְּלִבֵּי אָדָם. A quo non aliter Origenes in Philocalia, his verbis: *πορὰ δὲ τῶν τεταλειγμένων κατὰ τὰς κοινὰς ἐνολήσας ἐν στήθεσιν ἐστὶ ψυχῆς καὶ οὐκ ἐν μαθήσει ἢ γράσει, ἐγγράμματις τὴν κερδοῦσα λόγους, ποσειτακτικὰς ἐπιταγὰς ποιητικῶν, ἀπογορευτικὰς δὲ τῶν οὐ ποιητικῶν.*

D *Præterea lex naturalis animæ insita dicitur, et, ut appellat Scriptura, inscripta in cordibus lex, facienda jubens, et non facienda prohibens.* LE PR.

(d) *Post 450 annos Abrahamæ data est lex.* Loci hujus sensus non est legem istam datam Abrahamæ fuisse: namque, si de lege circumcissionis hic esse sermonem quis contendat, chronologicè omnino reluctatur, quæ a diluvio ad circumcissionis institutionem 591 annos tantum numerat; si autem de vocatione Abrahamæ, magis adhuc a vero est alienus, siquidem inter diluvium et vocationem hanc 367 solum effluxere anni. Alia igitur lex hoc loco memoratur. Quam autem intelligatur, docemur ex *Gen., XV, 15: Exod., XII, 40; Act., VII, 6; Gal., III, 17*; ubi hi 450 anni exprinnuntur. Numerantur autem a prima promissione facta Abrahamæ (*Gen., XII, 5*). Eodem enim anno ex Ægypto fuit liberatus populus Israeliticus, et legem accepit. Confer. Estium, Cornelium a Lapide, Fromondum, Script. sacræ. *Curs. compl., et ante eos Augustinum. D Thomam, etc. EDD.*

tem in hominis salutem (1). Denique, qui contendit et sabbatum adhuc observandum quasi salutis medicinam, circumcisionem octavi diei propter mortis comminationem, doceat in præteritum justos sabbatizasse aut circumcidisse, et sic amicos Dei effectos. Nam, si circumcisio purgat hominem, Deus Adam incircumcisum cum faceret, cur eum non circumcidit, vel posteaquam deliquit, si purgat circumcisio? Certe in paradiso constituens eum incircumcisum, colonum paradisi præfecit. Igitur, cum neque circumcisum neque sabbatizantem Deus Adam instituerit, consequenter quoque sobolem ejus Abel offerentem sibi sacrificia, incircumcisum nec sabbatizantem laudavit, accepto ferens quæ offerebat in simplicitate cordis, et reprobans sacrificium fratris ejus (2) Cain, qui non offerebat, non recte dividebat (*Gen. IV*). Noe quoque incircumcisum Deus, sed et non sabbatizantem, de diluvio liberavit (*Gen. VI, seqq.*). Nam et Enoch justissimum non circumcisum, nec sabbatizantem, de hoc mundo transtulit (*Gen. V, 22*); qui necdum mortem gustavit, ut æternitatis candidatus,

jam nobis ostenderet nos quoque sine legis onere M.ysi, Deo posse placere. Melchisedech quoque *summi Dei sacerdos* (*Gen. XIV, 18*) incircumcisus, et non sabbatizans, ad sacerdotium Dei allectus est. Probat (5) et Loth frater Abrahæ, quod pro meritis justitiæ suæ (4) sine legis observatione de Sodomitarum incendio sit liberatus.

CAPUT III.

Sed Abraham, inquit (5), circumcisus est. Sed ante Deo placuit quam circumcideretur, nec tamen sabbatizavit. Acceperat enim circumcisionem, sed quæ esset in signum temporis illius, non in salutis prærogativam. Denique sequentes Patriarchæ incircumcisi fuerunt, ut Melchisedech, qui (a) ipsi Abrahæ jam circumciso (6), revertenti de prælio, *panem et vinum obtulit* (*Ibid.*) incircumcisus. Sed et filius, inquit, Moysi tum (7) ab angelo præfocatus fuisse, si non Saffora mater ejus calculo præputium infantis circumcidisset (*Exod. IV, 24, 25*). Unde, inquit, (8) maximum periculum est, si præputium carnis quis non circumciderit. (b) Et ideo (9) si salutem circum-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Salute *Seml.*
 (2) Ejus *abest a seml. et Obert.*; apud *Pam. ponitur post Cain.*
 (3) Et probatus Loth *Pam. Rhen. Obert.*
 (4) Suæ *abest a Pam. Fran. Rig. venet.*

- (5) Inquis *Obert. Rhen.*
 (6) Incircumciso *Jun.*
 (7) Cum *Seml.*
 (8) Circumcisionis maximum *Pam. Seml.*
 (9) Atquin *co. l. Fudd. rig.*

COMMENTARIUS.

CAP. III.—(a) *Melchisedech ipsi Abrahæ revertenti de prælio, panem et vinum obtulit.* Locus est *Genes. XIV*. Vulgata versione latina intricatissimus, panis et vini oblatione in ambiguo posita. Deo an Abrahæ. Hic autem apertissime Tertullianus, Melchisedechum obtulisse panem et vinum Abrahamo revertenti de prælio. Unde sequeretur *offerendi* verbum hoc loco minime ad sacrificium pertinere. Quis enim ferret Melchisedechum, sacerdotem Altissimi, sacrificantem Abrahamo? Sed et Septimius noster, lib. *adversus Marcionem V*, Melchisedechum rem sacerdotis fecisse ostendit cum Abrahamo benedixit, cum ab eo decimas accepit. Ipse autem sacerdos Altissimi, cum esset etiam rex Salem, convenientissimam quoque regni magnificentie rem fecit, qui Abrahamo exercitum de prælio rebus fortiter ac feliciter gestis reducenti obviam egressus, ipsum et copias victrices; pane et vino excepit, hoc est cunctis ad curanda corpora, bello videlicet fatigata, necessariis. Atque hunc sane sensum contradicit Septuaginta seniorum versio græca: *Και Μελχισεδεκ βασιλεὺς Σάλημ ἐξήνεκε ἄρτον καὶ οἶνον ἧν δὲ ἔπειθ' τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου καὶ εὐλόγησε*, etc. Præclare autem Josephus: *Ἐχορήγησε δὲ ὕψους ὁ Μελχισεδεκ τῷ Ἀβραάμῳ στρατῶ ἕλεια, καὶ πολλὰ ἀρθύονα τῶν ἐπιτηδείων παρῆσχε*. Et tamen longe alium hujus historie sensum tradidere antiquissimi sanctissimique Patres; nempe, Melchisedechum sacrificio panis et vini mysterium dominici corporis et sanguinis expressisse, ac multo post futurum Domini sacramentum ante signasse. Verba sunt Hieronymi *Epist. ad Demetriadem*, et consentanea scripsere Chrysostomus, Augustinus, aliique. *Ric.* — Nescio quid hic tam intricatum reperiat Rigaltius. Deo factam hanc oblationem alii asserunt, inter quos B. Hieronymus *epist. 17, ad Marcellam*, ubi saltem ait regem Salem in typo Christi panem et vinum obtulisse, et mysterium christianum in Salvatoris sanguine et corpore dedicasse. Alii Abrahæ, inter quos etiam occurrit B. Hieronymus, *epist. 126, ad Evagrium*, in qua totam illam historiam refert. In ea autem animadvertendum scribi in Genesi regem illum obtulisse decimas Abrahæ ex omnibus rebus;

cum tamen idem B. Hieronymus præfato loco de spoliis tantum hostium decimas obtulisse asserat. Factum vero istud Eucharistiam significasse tradunt antiqui omnes; quibus, præter eos quos habet Rigaltius, addo Clementem Alexandr. *Strom. VI*. Dicitur Melchisedech rex fuisse, quia apud varias gentes reges ipsi sacerdotes erant et sacrificuli. De Romanis certissimum; ad quem morem respiciens Virgilius, *Æn. III*, ait:

Rex Anius, rex idem hominum, Phœbique sacerdos,
 LE PR.

(b) *Et ideo si salutem circumcisio.* Datam fuisse circumcisionem in signum Baptismi tunc non nulli; hic vero Auctor illud cum aliquo discrimine asserit. In circumcisione quidem remittitur origines peccatum, sed non per circumcisionem ut per baptismum, quia tunc id fiebat ex vi pacti a Deo inito cum Judæis. In quo Tertullianus sequitur Apostolum ad *Rom. IV*. LE PR. — Errat fortasse Le Prieur asserens Tertullianum in eorum fuisse sententia, qui circumcisioni baptismi tribuunt effectus salutes, licet cum aliquo discrimine, ut ipse ait. Attente enim caput hoc tertium perlegendi patebit Auctorem potius existimasse ritum hunc judaicum nihil ad salutem conferre circumcisionem inquam a Deo datam in signum, non, in salutem; paulo superius dixerat: *Acceperat (Abraham) circumcisionem in signum... non in salutis prærogativam.* Eandem opinionem amplexati sunt omnes ecclesiastici scriptores qui ante Augustinum floruerunt. Primus enim inter omnes hippoensis Episcopus a circumcisione deleri peccatum originis affirmavit. Illum S. Doctorem secuti sunt Gregorius Magnus (*Moral. in Job, lib. IV, cap. 5*), S. Fulgentius, Venerabilis Beda, S. Bernardus (*passim*), Innocentius III, et theologi vix non pauci. In oppositam abierunt sententiam S. J. Chrysostomus (*in Gen. Hom. 59*), S. Epiphanius (*Hæres. 50*), S. Hieronymus (*Lib. I in Epist. ad Galat.*), S. Joannes Damascenus (*De Fide Orthodox., lib. IV, cap. 25*), atque alii theologiæ periti, notæ non inferioris nec numero despicendi. Addi potest quod, si peccatum originale dele-

cisio omni modo adferret (1), etiam ipse Moyses in filio suo non intermisisset, quominus octava die circumcideret eum, quando constet Sessoram coactam ab angelo id fecisse in itinere. Consideremus itaque quod non potuerit unius infantis coacta circumcisio omni populo præscribere, et quasi legem hujus præcepti condere. Nam providens Deus quod hanc circumcisionem in signum, non in salutem esset daturus populo Israel, idcirco filium Moysi ducis futuri instigat circumcidi, ut cum cœpisset per eum populo dare præceptum circumcisionis, non aspernaretur populus, videns exemplum istud in ducis filio (2) jam celebratum. Dari enim habebat circumcisio, sed in signum: unde Israel in novissimo tempore dignosci haberet, quando secundum sua merita in sanctam civitatem ingredi prohiberetur, per verba prophetarum dicentium: *Terra vestra deserta, civitates vestræ igni exstæ, regionem vestram in conspectu vestro alieni comedent, et deserta et subversa a populis extraneis, derelinquetur filia Sion sicut casa in vinen, et sicut custodiarium in cucumerario, et quasi civitas quæ expugnatur* (Is. I, 7, 8). Et ideo subsequens sermo prophetæ exprobrat eis dicens: *Filios generavi et exaltavi, ipsi autem spreverunt me* (Ibid. 2) (5). Et iterum: *Et si extendere manus, avertam faciem meam a vobis: et si multiplicaveritis preces, non exaudiam vos: manus enim vestræ sanguine plenæ sunt* (Ibid. 15). Et iterum: *Væ, gens peccatrix, populus plenus peccatis, filii scelerati, dereliquistis Deum, et in indignationem misistis* (4) *Sanctum Israel* (Ibid. 4). Hæc igitur Dei providentia fuit dandi circumcisionem Israel in signum unde dignosci posset, cum adveniret tempus quo meritis suis supra dictis in Hierusalem admitti prohiberetur: quod et quia futurum erat, nuntiabatur, et quia factum videmus, recognoscimus. Sicut ergo circumcisio carnalis, quæ temporalis erat, tributa est in signum populo contumaci, ita spiritualis data est in salutem populo obaudienti, dicente propheta Hioremia: *Innovate vobis novitatem* (5), *et nolite seminare in spinis. Circumcidimini Deo, et circumcidite præputium cordis vestri* (Hier. IV, 3, 4). Et alio loco dicit: *Ecce enim dies veniunt, dicit Dominus, et disponam domui Juda et domui Jacob testamentum no-*

rum, non tale quale jam dedi patribus eorum in die quo eos eduxi de terra Ægypti. Unde intelligimus et priorem circumcisionem tunc datam cessaturam, et novam legem, non talem qualem jam dederat patribus processuram, annuntiari, sicut Esaias prædicavit dicens, quod in novissimis diebus manifestus futurus esset mons Domini, et domus Dei super vertices montium: et exaltabitur, inquit, super colles, venient super illum omnes gentes, et ambulabunt multi, et dicent: Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob (Is. II, 2, 3): non in Esau prioris filii (6), sed in Jacob sequentis, id est populi nostri, cujus mons Christus est sine manibus concidentium præcisus, implens omnem terram, apud Danielelem ostensus (Dan. II, 34, 37). Denique, ex hac domo Dei B Jacob, etiam legem novam processuram sequentibus verbis annuntiat Esaias dicens: *De Sion enim exiet* (7) *lex, et verbum Domini ex Hierusalem, et judicabit inter gentes* (Is. II, 3, 4), id est inter eos qui ex gentibus sumus vocati: *et concident, inquit, gladios suos in aratra, et lanceas suas in sulcos, et non accipiet gentem super gentem gladium, et jam non discent* (8) *præliari* (Ibid.). Igitur intelliguntur alii quam nos, qui, nova lege edocti, ista observamus, obliterata veteri lege, cujus abolitionem futuram actus ipse demonstrat (9)? Nam vetus lex ultione gladii se vindicabat, et oculum pro oculo eruebat (Exod. XXI, 24; Levit. XXIV, 20; Deut. XIX, 21), et vindictam injuriæ retribuebat: nova autem lex (10) clementiam designabat, et belli pristina in æmulos legis et hostis (a) executionem (11), in pacificos actus (12) arandæ et colendæ terræ reformabat. Igitur, sicut supra ostendimus, quod vetus lex et circumcisio carnalis cessatura pronuntiata est, ita et novæ legis et spiritualis circumcisionis observantia, in pacis obsequia eluxit. *Populus enim, inquit, quem non noveram, servivit mihi, in obauditu auris obaudivit me* (Ps. XVII, 29). Prophetæ adnuntiaverunt. Quis autem et populus qui Deum ignorabat, nisi noster, qui retro Deum nesciebamus? et quis in auditu auris audiit, nisi nos, qui, relictis idolis, ad Deum conversi sumus? Nam Israel qui Deo fuerat cognitus, quique ab eo in Ægypto exaltatus fuerat, (b) et per Erythræum pelagum trans-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Adfeft *Pam. Rhen.*
 (2) Judicis filium *Rhen. Obert.*
 (3) Reprobaverunt me *cod. Fuld.*
 (4) Ad indignationem provocastis *cod. Fuld.*
 (5) Novitatem *abest a cod. Fuld.*
 (6) Populi *Obert. Seml.*
 (7) Erit *Fran.*

- (8) Dicentur *Obert. Seml.*
 (9) *fructum interrogans abest a Seml. et Obert.*
 (10) Lex *abest a Rhen et Obert.*
 (11) Belli et pristina, et æmulos, et hostem executione *cod. Fuld.*
 (12) In pacificis actus *cod. Divion.*

COMMENTARIUS.

ret circumcisio, alii nihilominus præsto erant ritus æque efficaces, v. g. fides parentum, sacrificia; alioquin actum esset de salute fœminarum omnium, ac etiam masculorum qui ad diem octavum non pervenissent. EDD.

(a) *Et hostis executionem.* « Executionem, inquit Rhenanus, pro persecutionem; » sicut *lib. I adversus Marcionem*: « Quid denique adulantius quam delicta non exsequi? » id est non persequi. Et ibidem, paulo ante, « executione mali: » ac postea, « executione delicti, » id est iudice. *PAM.*

(b) *Et per Erythræum pelagum, etc.* Disputant multi an mare Erythræum seu Rubrum colore differat a

mari vicino aut alio quolibet Quod nonnulli putant, causasque quas possunt comminiscuntur, propter scilicet coralli abundantiam in fundo adhærentis, propter terræ rubræ vicinitatem qua littora complentur, et fluentibus aquis sorbetur suoque colore aquas illas inficit; mitto alias causas ut non minus his probabiles, atque Erythræum mare ejusdem coloris cum alio mari puto, locumque ex Q. Curtio adduco, *lib. VIII*: *Ab Erythro regis inditum est nomen, de mari Erythræo seu rubro loquitur, propter quod ignari rubere aquas credunt. Et lib. X, statim ab initio: Cætera incolis crediderant: inter quæ Rubrum mare,*

vectus est (*Exod. XIV, 22*), quique in eremo manna cibatus (*Exod. XVI, 13, sqq.*), quadraginta annis ad in-star aternitatis redactus, nec humanis passionibus contaminatus, aut sæculi hujus cibi pastus, sed angelorum panibus (*Ps. LXXVII*) manna cibatus, satisque beneficiis Deo obligatus, Domini et Dei sui oblitus est, dicens ad Aaron: *Fac nobis deos qui nos præcedant: Moyses enim ille, qui nos ejecit de terra Ægypti, dereliquit nos, et quid illi acciderit nescimus* (*Exod. XXXII, 1*). Et ideo nos, qui non populus Dei retro, facti sumus populus ejus, accipiendo novam legem (1) supra dictam, et novam circumcisionem ante prædictam.

CAPUT IV.

Sequitur itaque, ut, quatenus circumcisionis carnalis, (a) et legis veteris abolitio expuncta suis temporibus demonstratur, ita sabbati quoque observatio temporaria (2) fuisse demonstretur. Dicunt enim Judæi quod a primordio sanctificaverit Deus diem septimum, requiescendo in eo ab omnibus operibus suis quæ fecit, et inde etiam Moysen dixisse ad populum: *Mementote diem sabbatorum; sanctificate eum. Omne opus servile non facietis in eo* (*Exod. XX, 8*), præterquam quod ad animam pertinet. Unde nos intelligimus magis sabbatizare nos ab omni opere servili semper debere, et non tantum septimo quoque die, sed per omne tempus. Ac per hoc quærendum nobis quod sabbatum nos Deus vellet custodire. Nam sabbatum æternum, et sabbatum temporale Scripturæ designant. Dicit enim Esaias propheta: *Sabbata vestra odit anima mea. Et alio loco dicit: Sabbata mea prophanastis* (*Ezech. XXII, 8*). Unde dignoscimus sabbatum temporale esse humanum, et sabbatum æternum censi divinum, de quo per Esaiam prædicat: *Et erit, inquit, mensis ex mense, et dies de die, et sabbatum de sabbato, et veniet omnis caro adorare in Hierusalem, dicit Dominus* (*Isa. LXVI, 25*). Quod intelligimus adimpletum temporibus Christi, quando omnis caro, id est omnis gens, adorare in Hierusalem venit Deum Patrem, per Jesum Christum Filium ejus, sicut per Prophetam præ-

dicatum est: *Ecce proselyti per me ad te ibunt* (*Isa. LII (b)*). Sic igitur ante hoc sabbatum temporale, erat et sabbatum æternum præostensum et prædictum, quomodo et ante circumcisionem carnalem fuit et spiritalis circumcisiō præostensa. Denique doceant, sicuti jam prælocuti sumus, Adam sabbatizasse; aut Abel hostiam Deo sanctam offerentem, sabbati religione placuisse; aut Enoch translatum sabbati cultorem fuisse; aut Noe arcæ fabricatorem propter diluvium immensum, sabbatum observasse; aut Abraham in observatione sabbati Isaac filium suum obtulisse; aut Melchisedech in suo sacerdotio legem sabbati accepisse. Sed dicturi sunt Judæi, ex quo hoc præceptum datum est per Moysen, exinde observandum fuisse. Manifestum est itaque, non æternum, nec spiritale, sed temporale fuisse præceptum, quod quandoque cessaret. Denique adeo non in vacatione sabbati, id est diei septimi, hæc solemnitas celebranda est, ut Jesus Nave, eo tempore quo Hiericho civitatem depellebat, præceptum sibi a Deo diceret, uti populo mandaret, *ut sacerdotes arcam testamenti Dei septem diebus circumferrent in circuitu civitatis; atque ita septimi diei circuitu peracto, sponte ruerent muri civitatis* (*Jos. VI, 4, sqq.*). Quod ita factum est; et finito spatio diei septimi, sicut prædictum erat, ruerunt muri civitatis. Ex quo manifeste ostenditur in numero istorum dierum septem incurrisse diem sabbati: septem enim dies undecumque initium acceperint, sabbati diem secum concludant necesse est, quo die non tantum sacerdotes sint operati, sed et in ore gladii præda facta sit civitas ab omni populo Israel. Nec dubium est opus servile eos operatos, cum prædas belli agerent ex Dei præcepto. Nam et (c) temporibus Machabæorum sabbatis pugnando fortiter fecerunt, (d) et hostes allophylos expugnaverunt, legemque paternam ad pristinum vitæ statum pugnando sabbatis revocaverunt. Nec putem aliam legem eos defendisse, nisi in qua de die sabbatorum meminerant esse præscriptum. Unde manifestum est ad tempus et presentis causæ necessitatem hujus-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Et addit Rhen. Obert.

(2) Temporalis Rhen. Obert.

COMMENTARIUS.

non a colore undarum, ut plerique crederent, sed ab Erythro vege appellari. LE PR. — Plinium, uti solet, imitatus, qui Erythræum mare nuncupat (*Lib. VI, cap. 23*) quod nos Rubrum dicimus, sicuti Dionysius De situ Orbis. PAM.

CAP. IV.—(a) Legis veteris abolitio expuncta suis temporibus demonstratur. Sequor Rhenani interpretationem, qui idem esse censet ac adimpleta. Expuncta nempe fuit lex vetus, nova superveniente. Est autem metaphora forsan ducta ab antiquis fœneratoribus, qui dissoluta nomina in tabulis ceratis seu diariis verso stylo expungebant. LE PR.

(b) *Ecce proselyti per me ad te ibunt.* Citat eandem Scripturam lib III advers. Marc., et paulo latius explicat, nominatim Isaïæ adscribens, apud quem reperiri juxta Septuaginta interpretes (cap LII) annotarunt quidam, sed ibidem hætenus non reperi. PAM.—Intendebat forte Tertullianus cap. LV Isa. v. 5: *Gentes quæ te non cognoverunt, ad te current*

D propter Dominum; vel sane, cap. LX. EDD.

(c) *Temporibus Machabæorum.* Quandoquidem Machabæorum hic historiam citet in re fidei, non dubium quin illam pro canonica Scriptura cognoverit. Neque enim mirum si in canone Hebræorum libri illi non habeantur; quandoquidem plusquam sæculo post illum ab Esdra editum conscripti sunt. Nam inter Cyrum Darii successorem sub quo Esdras claruit, et Antiochum Epiphaneum, sub quo Machabæi, anni intercesserunt ut minimum 180. PAM.

(d) *Et hostes allophylos.* Ἀλλοφύλοι Græci biblicorum interpretes, inquit B. Hieronymus (*in Isaïæ cap. II*) sunt interpretati, pro Philistin, quæ est hodie gens Palestina: quod ipsam comprobatur, et in editione latina Septuaginta, ex titulo Psalmi LV. Verum hic id refert Tertullianus ad Græcos, contra quos Machabæi dimicabant, eo quod vox græca *alienigenus* significet in genere. PAM.

moli præcepta valuisse (1), et (2) non ad perpetui A temporis observationem hujusmodi legem eis Deum ante dedisse.

CAPUT V.

Sic et sacrificia terrenarum oblationum et spiri- tualium sacrificiorum prædicata (3) ostendimus. Et quidem a primordio majoris filii, id est Israel, ter- rena fuisse in Cain præostensa sacrificia; et minoris filii Abel, id est populi nostri, sacrificia diversa de- monstrata. Namque major natu Cain de fructu terræ obtulit munera Deo, minor vero filius Abel de fructu pecuniarum suarum. Respexit Deus in Abel et in munera ejus, in Cain autem et in munera ejus non respexit. Et dixit Deus ad Cain: Quare concidit vultus tuus? nonne si recte quidem offeras, non recte autem divides, peccasti? quiesce: ad te enim conversio tua, et ipse B tui dominabitur. Et tunc dixit Cain ad Abel fratrem suum: Eamus in campum. Et abiit cum eo illic, et interfecit eum. Et tunc dixit Deus ad Cain: Ubi est Abel frater tuus? Et dixit: Nescio: numquid custos fratris mei sum ego? Et dixit ei Deus: Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra: propter quod, maledicta terra, quæ aperuit os suum ad excipiendum san- guinem fratris tui. Gemens et tremens eris super terram. Et dixit Cain ad Dominum: Majus delictum meum, quam ut remittatur mihi; et ejicies me hodie a facie terræ, et a facie tua abscondar, et ero gemens et tremens super terram, et omnis qui me invenerit, occidet (Gen. IV). Ex hoc igitur dupl. icia duorum populorum sacrificia præostensa jam tunc a primordio animad- vertimus. (a) Denique, cum per Moysen in Levitico C lex sacerdotalis conscriberetur, invenimus præscriptum populo Israeli, ut sacrificia nullo in loco offerrentur Deo quam in terra repositionis, quam Dominus Deus daturus esset populo Israeli et fratribus eorum: ut, introducto Israel, illic celebrarentur sacrificia et holocausta tam pro peccatis quam pro animabus, et nusquam alibi nisi in terra sancta (4) (Deut. XII). Cur itaque postea per prophetas prædicat Spiritus futurum ut in omni terra aut in omni loco offerantur sacrificia Deo, sic-

ut per Malachiam (b) angelum, unum ex duodecim prophetis dicit: Non recipiam sacrificium de manibus vestris, quoniam ab oriente sole usque ad occidentem nomen meum clarificatum est in omnibus gentibus, dicit Dominus omnipotens. Et in omni loco offeruntur sacrificia munda nomini meo (Malach. 1, 10, 11). Item in Psalmis David dicit: Adferre Deo, patriæ gentium (Psal. XCVI, 7). Indubitate quod in omnem terram exire habebat (Psal. XVIII, 5) prædicatio Apostolorum. Adferre Deo claritatem et honorem, adferre Deo sacrificia nominis ejus. Tollite hostias, et introite in atria ejus (Psal. XCVI, 8). Namque (c) quod non terrenis sacrificiis, sed spiritualibus Deo litandum sit, ita legimus ut scriptum est: Cor contribulatum et humiliatum hostia Deo est (Psal. L, 19). Et alibi: Sacrifica Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua (Ps. XLIX, 14). Sic itaque sacrificia spiritualia laudis designantur, et cor contribulatum acceptabile sacrificium Deo demonstratur. Itaque quomodo carnalia sacrificia reprobatam intelliguntur, de quibus et Esaias loquitur, dicens: Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? dicit Dominus (Isa. I, 11). ita sacrificia spiritualia accepta prædicantur, ut Prophetæ annuntiant. (d) Quoniam etsi adulteritis, inquit, mihi similes, vanum supplicamentum, execramentum mihi est (Ibid). Et adhuc dicit: Holocaustum et sacrificia vestra, et adipem hircorum, et sanguinem taurorum nolo: nec si venitis videri mihi; quis enim exquisivit hæc de manibus vestris (Ibid. 12)? De spiritualibus vero sacrificiis addit, dicens: Et in omni loco sacrificia munda offerentur nomini meo, dicit Dominus.

CAPUT VI.

Igitur, cum manifestum sit et sabbatum temporale ostensum, et sabbatum æternum prædictum, circumcisionem carnalem prædictam, et circumcisionem spiritalem præindicatam, legem quoque temporalem et legem æternalem denuntiata, sacrificia carnalia et sacrificia spiritualia præostensa; sequitur, ut præcedenti tempore datis omnibus istis præceptis carnaliter populo Israel, superveniret tempus quo legis antiquæ et cæremoniarum veterum præcepta cessarent, et novæ

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Convaluisse Pam. Ithen. Obert.
(2) Ut... dedisset iidem.

- (3) Prædicta iidem.
(4) Terram sanctam Ven.

COMMENTARIUS.

CAP. V.—(a) Denique cum per Moysen in Levitico. Vel D ex hoc loco patet subinde memoria lapsum Auctorem in citandis Scripturarum locis, cum hoc præscriptum nusquam in Levitico reperitur, sed Deuter. XII. Eodem pertinet quod supra, c. 5, dixit: Et ideo subsequens sermo prophetæ, etc. Cum præcedat ea scriptura illam quæ prius citata est, non subsequatur; et infra: et alibi dicit, cum eodem cap. contineatur. Quod semel adnotasse sufficiat contra sciolos quosdam, qui nolunt admittere in patribus ἀμαρτημα μνημονεύον. PAM.—In Levitico. A glossemate profecta hæc verba putat Latinus: sunt enim in Deuteronomio. SEML.

(b) Angelum. Malachias angelus seu nuntius interpretatur. Quod subjunxit, unum ex 12 prophetis, de minoribus est intelligendum. EDD.

(c) Quod non terrenis sacrificiis, sed spiritualibus Deo litandum. Hinc illa in Apologetico: Offero opimam et

majorum hostiam, quam ipse mandavit, orationem de carne pudica, de anima innocenti, de Spiritu Sancto profectam, etc. Et libello ad Scapulum: Sacrificamus quomodo præcepit Deus, pura prece. Et lib. de Oratione, ubi de orationibus sacrificiorum, in quibus accipitur corpus Domini. Et lib. de Jeuniis: Hæc erit statio sera, quæ ad vespertam jejuniis, pinguiorem orationem Deo immolat. Cæterum observare est hæc Tertulliani non per omnia convenire cum iis quæ apud Irenæum leguntur lib. IV, cap. 35 et 36. RIC.

(d) Quoniam etsi adulteritis, inquit, mihi similes. Simila sive similago est farina e tritico cominanti facta. Hebræis simila est תלתית Græcis est σιμιθάλος in versione latina sacrificium habetur in hoc loco, licet similitæ nomen aliis in locis usurpetur, nimirum in Gen. cap. XVIII, et Lev. cap. II. LE PR.

legis promissio et spiritualium sacrificiorum agnitio, et Novi Testamenti pollicitatio superveniret, fulgente nobis lumine ex alto qui sedebamus in tenebris et in umbra mortis detinebamur (1) (*Luc. II, 78, 79*). Itaque necessitas nobis incumbit, ut, quoniam prædicatam novam legem a prophetis prædiximus, et non talem (2) qualis jam data esset patribus eorum eo tempore quo eos (a) de terra Ægypti produxit, ostendere et probare debeamus tam legem illam veterem cessasse, quam legem novam promissam nunc operari. Et quidem in primis quærendum an expectetur novæ legis lator, et Novi Testamenti hæres, et novorum sacrificiorum sacerdos, et novæ circumcisionis purgator, et æterni sabbati cultor, (b) qui legem veterem compescat, et Novum Testamentum statuat, nova sacrificia offerat, et cæremontias antiquas reprimat, et circumcisionem veterem cum suo sibi sabbato compescat, et novum regnum quod non corrumpatur adnuntiet. Nam etiam (5) novæ legis lator, sabbati spiritalis cultor, sacrificiorum æternorum antistes, regni æterni æternus dominator, quærendum an jam venerit (4), necne. Et si jam venit, serviendum est illi: si necdum venit, sustinendus est, dummodo manifestum sit adveptu ejus comprimi (5) legis veteris præcepta, et operari debere novæ legis exordia; et in primis definiendum est non potuisse cessare legem antiquam et prophetas, nisi venisset is qui per eandem legem, et per eosdem prophetas venturus annuntiabatur.

CAPUT VII.

Igitur in isto gradum (6) conferamus, an qui venturus Christus annuntiabatur (7), jam venerit, an venturus adhuc speretur. Quod ipsum ut probari possit, etiam tempora sunt nobis requirenda, quando

venturum Christum prophetæ annuntiaverunt; ut si in ista tempora recognoverimus venisse eum, sine dubio ipsum esse credamus quem venturum prophetæ cæcebant, in quem nos, gentes scilicet, credituri annuntiabamur: et cum constiterit venisse, indubitate etiam legem novam ab ipso datam esse credamus, et Testamentum Novum in ipso et per ipsum nobis dispositum non diffiteamur. Venturum enim Christum nec Judæos refutare scimus, utpote qui in adventum ejus spem suam porrigant. Nec de isto pluribus quærendum, cum retro omnes prophetæ de eo præcinnuerint (8), ut Esaias dicit: (c) *Sic dicit Dominus Deus Christo meo* (9) *Domino, cujus tenui dexteram, ut exaudiant illum gentes: fortitudines regum dirumpam, aperiam ante illum portas, et civitates non clauduntur illi* (*Isa. XLV, 1, 2*). Quod ipsum adimpletum videmus. (d) Cui enim dexteram tenet pater Deus, nisi Christo filio suo? quem exaudierunt omnes gentes, id est cui omnes gentes crediderunt, cujus et prædicatores Apostoli in psalmis David ostenduntur: *In universa, inquit, terra exiit sonus eorum, et usque ad terminos terræ verba eorum* (*Psalm. XVIII, 2*). In quem enim alium universæ gentes crediderunt, nisi in Christum qui jam venit? Cui enim et aliæ gentes crediderunt? (e) *Parthi, Medi, Elamitæ, et qui inhabitant Mesopotamiam, (f) Armeniam, Phrygiam, Cappadociam; et incolentes Pontum, et Asiam, et Pamphylia; immorantes Ægyptum, et regionem Africæ quæ est trans Cyrenem inhabitantes, Romani* (10) *et incolæ; tunc et in Hierusalem Judæi* (*Act., II, 9, 10*), et cæteræ gentes: ut jam (11) Getulorum varietates, et Maurorum multi fines, Hispaniarum omnes termini, et Galliarum diversæ nationes, et Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita, et Sarma-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Orietur lumen addunt *Rhen. Obert.*
 (2) Eam et non talis *Rhen. Seml.* eamque non talem *Obert.*
 (3) Hic nam etiam *Rhen. Obert.* hic inquam novæ *Paris.*
 (4) An nec ne *Rhen. Obert.*
 (5) Cum primæ *idem*, comprimere *Fran. Paris.*
 (6) Gradu *id.*

- (7) Qui venturus est Christus, jam venerit *id.*
 (8) Præcinnuerint *Fran.*
 (9) Uincto meo *Cyros est vera lectio; sed latini plures* *legebant. Seml.*
 (10) Romani *Obert. Seml.*
 (11) Etiam *idem.*

COMMENTARIUS.

CAP. VI — (a) *De terra Ægypti produxit.* Pro eduxit. Mirum autem qua ratione adversus Judæos argumentatur, ut finem Mosaicæ legis et Evangelicæ adventum demonstret, quæ veritatem continet ejus vetus figura erat quæ in cæremontias seu ritibus quibusdam et cultu exteriori continebatur, cum nova iis ritibus non contenta, perfectius aliquid exigat, et spiritum ad Dei contemplationem amoreque attrahat.

LE PR.

(b) *Qui legem veterem compescat.* Id est abroget, ut novam subinducat. LE PR.

CAP. VII. — (c) *Sic dicit Dominus Deus.* De erronea hac lectione, tamen jam olim inveterata, vide annotationes nostras in Cyprianum, lib. I. Testimon. adversus Judæos cap. 24, n. 60. PAM.

(d) *Cui enim dexteram tenet pater.* Alludit haud dubie ad locum Scripturæ præcedentem, sicuti etiam in illo quem exaudierunt omnes gentes. PAM.

(e) *Parthi, Medi, Elamitæ.* Comprobans Auctor quod jam tum omnès gentes in Christum crediderant, primum utitur verbis Scripturæ de iis, qui, ubi in testo

Pentecostes audierant Apostolos suis quibusque linguis loquentes, ad Christum conversi sunt. Ubi ex instituto videntur conjuncti *Parthi, Medi et Elamitæ*, non *Ælamitæ*, id est *Persæ*, sic ab Elam filio Sem, teste Josepho (*Antiq. lib. I, cap. 7*), nuncupati, eo quod sibi invicem vicini sunt. Atqui confirmatur Auctoris sententia a B. Sophronio (*Catal. græc. vir. illustrum, inter opera Hieronymi*), qui B. Thomam apostolum prædicasse dicit Evangelium Christi *Parthi, Medis et Persis*, Carmanis quoque, Hircanis, Bactris et Magis Indis denique, apud quos in civitate Calamina martyrium passus sit. PAM.

(f) *Armeniam.* Hujus quidem in Actis Apostolorum provinciæ non fit mentio: sed jam tum etiam Christi fidem apud eos viguisse, vel inde manifestum est, quod non ita multo post Armenii bellum Maximo tyranno indixerint, antea socii Romanorum, christianæ fidei et religionis ergo, a qua illos ad idololatriam ce-nabatur abducere. Testis est ejus rei Niceph. *Eccl. Hist. lib. VII, cap. 28*. PAM. — Eandem attestatur Augustinus contra epist. Manichæi. *Africæ* habet et Augustinus, nos *Lybiam*. SEML.

tarum, et Dacorum, et Germanorum (a), et Scytharum, et additarum multarum gentium, et provinciarum et insularum multarum nobis ignotarum, et quæ enumerare minus possumus? In quibus omnibus locis Christi nomen, qui jam venit, regnat; utpote ante quem omnium civitatum portæ sunt apertæ, et cui nullæ sunt clausæ: ante quem serræ ferreæ sunt comminutæ, et valvæ æreæ sunt apertæ (1) (*Is.*, XLV, 4, 2). Quamquam et ista spiritaliter sint intelligenda, quo præcordia singulorum variis modis a diabolo obsessa, fide Christi sint reserata; atamen perspicue sunt adimpleta, utpote in quibus omnibus locis populus nominis Christi inhabitet (2). Quis enim omnibus (3) regnare potuisset, nisi Christus Dei Filius? Qui omnibus in æternum gentibus (4) regnaturus (*Psal.*, XLVI, 2, 9; LXXXV, 9; *Is.*, II, 4; XLIX, 6) nuntiabatur. Nam si Salomon regnavit, sed in finibus Judæ tantum, a Bersabee usque Dan termini ejus regni signantur (b). Si vero Babyloniis et Parthis regnavit Darius, (5) non habuit in omnibus gentibus potestatem. Si Ægyptiis Pharaon, vel quisque ei in hereditate regni successit; illic tantum potius est regni sui dominium. Sic (6) Nabuchodonosor cum suis regulis ab India usque Æthiopiā habuit regni sui terminos. Sic Alexander Macedo nunquam Asiam universam et cæteras regiones, posteaquam devicerat, tenuit. Sic Germani adhuc usque limites suos (7) transgredi non sinuntur. Britanni (8) intra Oceani sui ambitum conclusi. Maurorum gens et Getulorum barbaries a Romanis obsidentur, ne regionum (9) suarum fines excedant. Quid de Romanis dicam, qui de legionum suarum præsidiis imperium suum muniunt, nec trans istas gentes porrigere vires regni sui possunt? Christi autem regnum et nomen ubique porrigitur, ubique creditur, ab omnibus gentibus supra enumeratis colitur,

ubique regnat, ubique adoratur, omnibus ubique tribuitur æqualiter; non regis apud illum major gratia; non barbari alienius inferior (10) lætitia, non dignitatum aut natalium cujusquam discreta merita; omnibus æqualis, omnibus rex, omnibus iudex, omnibus Deus et Dominus est. Nec dubites credere quod asseveramus (11), cum videamus fieri.

CAPUT VIII.

Itaque requirenda tempora prædictæ et futuræ natiuitatis Christi, et passionis ejus, et externi civitatis Hierusalem, id est, vastationis ejus. Dicit enim Daniel et civitatem sanctam et sanctum exterminari cum duce venturo, et destrui pinnaculum usque ad interitum. Venturi itaque Christi ducis sunt tempora requirenda, quæ investigabimus in Daniele: quibus computatis, probabimus venisse eum, etiam ex temporibus præscriptis, et ex signis competentibus, et ex operationibus (12) ejus: quæ (13) probamus (14) ex consequentibus quæ post adventum ejus futura adnuntiabantur, ut tam adimpleta omnia quam prospecta (15) credamus. Sic igitur de eo Daniel prædicavit, ut et quando et quo in tempore gentes esset liberatus, ostenderet, et quoniam post passionem Christi ista civitas exterminari haberet. Dicit enim sic: *In primo anno sub Dario filio Assueri ex semine Medorum, qui regnavit super regnum Chaldæorum, ego Daniel intellexi in libris numerum annorum. Et adhuc me loquente in oratione, ecce vir Gabriel, quem vidi in visione in principio, volans, et tetigit me, quasi hora sacrificii vespertini, et intelligere fecit me, et locutus est mecum, et dixit: « Daniel, nunc exivi imbueri te intelligentia, in principio obsecrationis (16) tuæ exivit sermo. Et ego veni ut annuntiem tibi, quia vir desideriorum tuus, et cogita in verbo, et intellige in visione. » (c) Septuaginta hebdomadæ breviate sunt super plebem tuam,*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ruptæ *Jun.*
 (2) Christiani habitet *Paris.*
 (3) Gentibus addunt *Rhen. Obert.*
 (4) Gentibus abest a *Rhen. et Obert.*
 (5) Non habuit potestatem ulterius, ultra fines regni sui non habuit in *Rhen. Obert.*
 (6) Si *idem.*
 (7) Suos abest a *Rhen. et Obert.*
 (8) Britannie... conclusæ sunt *Rhen. Obert.*

- (9) Religionum *Rhen.*
 (10) Imperiosi *Oberth. Seml.*
 (11) Asseveras *Rhen.*
 (12) Operibus *Par.*
 (13) Quin probabimus *Jun.*
 (14) Et *add. Rhen.*
 (15) Perspecta *Rhen.*
 (16) Observationis *Rhen. Oberth.*

COMMENTARIUS.

(a) Germanos et Irenæus nominat; incertum quo jure. *SEML.*

(b) Termini regni ejus signantur. III Reg. IV, 21, legimus: Salomon autem erat in ditione sua, habens omnia regna a flumine terræ Philistinum usque ad terram Ægypti. Et II Paralip. IX, 26: Exercuit etiam (Salomon) potestatem super cunctos reges a flumine Euphrate usque ad terram Philistinorum, et usque ad terminos Ægypti. Fortassis terminos imperii Salomonis legit Auctor in III Reg. IV, 25, qui sic habet: habitabatque Juda et Israel absque timore ullo, unusquisque sub vite sua et sub fide sua, a Dan usque Bersabee, cunctis diebus Salomonis. *EDD.*

CAP. VIII.—(c) Septuaginta hebdomadæ breviate sunt super plebem tuam, etc. Illustris locus adversus Judæos ad probandum Messie adventum, qui locus habetur Danielis IX, et vulgo in hanc rem adducitur a theologis. Conformis huic loco alter e Geneseos cap. XLIX; hoc est celebre vaticinium Jacobi patriarchæ.

Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est. In hebræis codicibus est donec veniat shilo. At Shilo est Messias; quod demonstratur adversus Judæos haud difficile, cum illud testentur veteres Judæi. Triplex etiam paraphrasis Chaldaica, Onkelî, Jonathanis et Hierosolymitana pro Shilo habet rex Messias. In libro etiam pervertuto et magis auctoritatis qui Bereschitrabba dicitur, בלך הוה המשיח שלח יה; hoc est shilo est rex Messias. E recentioribus idem sentiunt R. Selomoh, R. Kimchi, et R. Bechai: unde facile ex hoc loco fatuitatis suæ et pervicacis impietatis convincuntur hodierni Judæi. In græco vero contextu habetur: ὅτι ἀναίτηται ἐξ Ἰουδαίας ὁ βασιλεὺς ὁ ἀπὸ τοῦ Ἰουδα: non deficiet imperator ex Juda, donec veniat cui repositum est; id est, ut interpretatur S. Epiphanius, cui repositum est ut sit Christus; hæresi univrsim Herodianorum, qui ideo ita dicti, quod Herodem Christum esse profiterentur. *LE PR.*

et super civitatem sanctam, quoadusque inveteretur delictum, et signentur peccata, et exorentur injustitiæ, et inducatur justitia æterna, ut et (1) signetur visio et propheta, et ut ungetur Sanctus sanctorum. Et scies, et perspicies et intelliges a profectioe sermonis, integrando et reedificando Hierusalem usque ad Christum duce, hebdomadas septem et dimidiam, et septuaginta duas et dimidiam: et convertet, et edificabitur in lætitiã, et convallationem, et innovabuntur tempora: et post hebdomadas has septuaginta duas, et exterminabitur unctio, et non erit: et civitatem et sanctum exterminabit cum duce adveniente, et concidentur quomodo in cataclysmo usque ad finem belli, quod concidetur usque ad interitum. Et confirmabit testamentum in (2) multis. Hebdomada una et dimidia hebdomadis, auferetur menum sacrificium et libatio, et in sancto execratio vastationis, et usque ad finem temporis consummatio dabitur super hac vastatione. Animadvertamus igitur terminum, quomodo in vero prædixit (3) septuaginta hebdomadas futuras, in quibus si receperint eum, edificabitur in latitudinem et in longitudinem, et innovabuntur tempora. Providens autem Deus quid esset futurum, et quoniam non tantum non recipient eum, verum et insequentur, et tradent eum morti, et recapitulavit, et dixit: In sexaginta duabus hebdomadibus nasci illum et ungi Sanctum sanctorum; hebdomades autem vii et dimidia cum implerentur, pati habere, et civitatem exterminari post unam et dimidiam hebdomadam, quo scilicet (4) tempore septem et dimidia hebdomadæ complete sunt. Dicit enim sic: *Et civitatem et sanctum exterminari cum duce venturo, et concidentur sicut in cataclysmo, et destruet pinnaculum usque ad interitum.* (a) Unde igitur ostendimus (5) quoniam venit Christus intra LXII, et dimidiam hebdomadas? Numerabimus autem a primo anno Darii, quomodo (6)

A in ipso tempore ostenditur Danieli visio ipsa. Dicit enim: *Et intellige, et conjice ad perfectionem* (7) *sermonis respondente* (8) *me tibi hæc.* Unde a primo anno Darii debemus computare, quando hanc visionem vidit Daniel. Videamus igitur anni quomodo (9) impleantur usque ad adventum Christi. Darius enim regnavit annis XIX; Artaxerxes regnavit annis XL: deinde rex Ochus, qui et Cyrus, regnavit annis XXIV; Argus (b) anno uno; alius Darius, qui et Melas nominatus est, annis XXII; (c) Alexander Macedo annis duodecim. Deinde post Alexandrum, qui et Medis et Persis regnarat, quos revicerat (10), et in Alexandria regnum suum firmaverat, quando et nomine suo eam appellavit. Postea (11) regnavit illic in Alexandria Soter annis XXXV; cui succedens Philadelphus, regnavit annis triginta novem (d). Huic succedit Evergetes, annis XXV; deinde Philopator annis XVII; post hunc Epiphanes annis XXIV; item alius Evergetes, annis XXIX, Soter annis XXXVIII, Ptolemæus annis XXXVIII, Cleopatra annis XX, mensibus VI. Item adhuc Cleopatra coregnavit Augusto annis XIII, post Cleopatram Augustus aliis annis XLIII. Nam omnes anni imperii Augusti, fuerunt anni LVI. Videmus autem quoniam quadagesimo et primo anno imperii Augusti (e), quo (12) post mortem Cleopatæ imperavit, nascitur Christus. Et supervixit idem Augustus, ex quo nascitur Christus, annis XV. (f) Et erunt reliqua tempora annorum in diem nativitatis Christi anni XLI. Efficiuntur autem anni ccccxxxvii, menses VI. Unde adimplentur LXII hebdomadæ et dimidia, quæ efficiunt annos ccccxxxvii, menses VI, in diem nativitatis Christi. Et manifestata est justitia æterna, et unctus est Sanctus sanctorum, id est Christus; et signata est visio et prophetia, et dimissa sunt peccata, quæ per fidem nominis Christi, omnibus in eum credentibus remittuntur (13).

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Et ut *idem.*
 (2) In *abest Fran.*
 (3) In verbo quas dixit *Rhen. Oberth.*
 (4) Tempore *omitt. Pam.*
 (5) Ostendimus *alii habent.*
 (6) Quoniam *cod. Divion. et Hieron. in Dan. IX.*
 (7) A profectioe *Rhen. Oberth.* A prophetatione sermo- nis hujusunde a primo, etc. *cod. Divion.* A prophetatione

sermonis hujus unde a primo, etc. *cod. Divion.* A prophetatione legitur et apud *Hieron.*

- (8) Respondere *iid.*
 (9) Quoniam *Fran.*
 (10) Devicerat *Hieron. Jun.*
 (11) Postea *abest a Ven.*
 (12) Qui *Hieron.*
 (13) Tribuantur *Rhen.*

COMMENTARIUS.

(a) Unde igitur ostendimus quoniam venit Christus intra septuagesimum et dimidiam hebdom. Auctor Quest. ex vet. Test. quæ adjectæ sunt Tom. IV Operum Augustini: *A tempore primi anni Darii regis Persarum usque ad nativitatem et passionem Domini, et et excidium Hierusalem quod factum est per Vespasianum imperii romani principem, impletæ sunt hebdomadæ septuaginta, quæ sunt anni ccccxc, qui computus per regna et per successiones imperii manifestus est, quomodo a Tertulliano computatum invenitur in libro quem scripsit adversus Judæos: quod ne ad injuriam ejus proficeret, quia bene computavit prætermisimus. Et quis ambigat de hoc numero, cum trecenti circiter anni nunc super hunc numerum inveniantur? Ex quibus verbis colligitur ætas hujus scriptoris aliquanto superior Augustino.* Ric.

(b) Argus anno uno. Ab Eusebio nuncupatur iste Arses, a Sulpicio Arse, cui interim ab illis aut 4 aut 5 anni tribuantur, Dario 6 dumtaxat. Pam.

(c) Alexander Macedo, annis duodecim. Ita haud dubie legendum ex B. Hieronymo (in II cap. Danielis),

Beroso, et Sulpicio Severo (*Hist. sacræ, lib. II*), et Glossa ordinaria pro eo quod antea, et hic et apud Pomærium *decem.* Et possunt concordari cum Eusebio anni sex dumtaxat, quia ille successor Ptolemæo Lago [qui hic et Josepho *Antiq. lib. XII, cap. 4* Soter vocatur], tribuit Annos 40, auctor vero dumtaxat 53, ita ut solum in uno anno differant. Pam.

(d) Regnavit annis XXXIX. Hieron. Cui successit Philadelphus regnans an. triginta octo. Ric.

(e) Videmus autem quoniam XL et I anno Augusti. Citatur hic locus in Eusebii Chronicis, examinaturque Animadversione Jos. Scaligeri ad num. mxxv. Irenæus, lib. cap. 25. Circa primum, et quadagesimum annum Augusti imperii. Ric.

(f) Et erunt reliqua tempora annorum in diem nativitatis Christi. In Fuldensi legitur. *In diem nativitatis Christi annum XLI, post mortem Cleopatæ XX et XI: Augusto, efficiuntur anni ccccxxx et VII, menses VI, in die nativitatis.* Apud Hieronymum vero emendatius: *Et erunt reliqua tempora annorum in diem nativitatis Christi, in annum Augusti quadagesimum primum post*

Quid est autem quod dicit, signari visum et prophetiam (1), quoniam omnes prophetae nuntiabant de ipso, quod esset venturus et pati haberet. Igitur, quoniam adimpleta est prophetia per adventum ejus, propterea signari visionem et prophetiam dicebat, quoniam ipse est signaculum omnium prophetarum, adimplens omnia quae retro de eo prophetae nuntiaverant. Post enim (2) adventum Christi et passionem ipsius, jam non visio neque propheta est (3) qui Christum nuntiet venturum. Denique hoc si non ita est, exhibeant Judei prophetarum post Christum aliqua volumina, angelorum aliquorum visibilia miracula, quae retro patriarchae viderunt usque ad adventum Christi, qui jam venit, ex qua signata est visio et prophetia, id est statuta. Et merito Evangelista: *Lex et Prophetae usque ad Joannem baptizatorem* (Math., XI, 15). Baptizato enim Christo, id est sanctificante aquas in suo baptismo (a), omnis plenitudo spiritualium retro charismatum in Christo cesserunt, signante visionem et prophetias omnes, quas adventu suo adimplevit. Unde firmissime dicit adventum ejus signare visum et prophetiam. Itaque ostendentes et numerum annorum et tempus LX duarum et dimidiae hebdomadarum adimpletum, tunc venisse Christum, id est natum; videamus (4) aliae VII et dimidiae hebdomadae, quae sunt subdivisae in abscissione priorum hebdomadarum, in quo actu eint adimpletae. Post enim Augustum, qui supervixit post nativitatem Christi, anni XV efficiuntur: cui successit Tiberius Caesar, et imperium habuit annis XXII, mensibus septem, diebus viginti (5). Hujus quintodecimo anno

A imperii passus est Christus, annos habens quasi XXX cum pateretur. Item Caius Caesar, qui et Caligula, annis III, mensibus VIII, diebus XIII (6); Nero Caesar annis IX, mensibus IX, diebus XIII; Galba mensibus VII (6), diebus VI; Otho mensibus III, diebus V; Vitellius mensibus VIII, diebus X (7); Vespasianus anno primo imperii sui debellavit Judaeos: et sunt anni numero quinquaginta duo, menses sex. Nam imperavit annis novem (8): atque ita in diem expugnationis suae Judaei impleverunt hebdomadas LXX praedictas a Daniele. Igitur, expletis his quoque temporibus, et debellatis Judaeis, postea cesserunt illic libamina et sacrificia; quae exinde celebrari non poterunt. Nam et unctio illic exterminata est post passionem Christi. (c) Erat enim praedictum exterminari illic unctionem, sicut est in Psalmis prophetatum. *Exterminaverunt manus meas et pedes* (Ps. XXI, 17). Quae passio hujus exterminii intra tempora LXX hebdomadarum perfecta est sub Tiberio Caesare, Coss. (d) Rubellio Gemino, et Fulvio Gemino, mense martio, temporibus Paschae, die VIII calendarum aprilium, (e) die prima azymorum, quo agnum ut occiderent ad vesperam a Moyse fuerat praecipuum. Itaque omnis synagoga filiorum Israel cum interfecit, dicentes ad Pilatum, cum vellet eum dimittere: *Sanguis hujus super nos, et super filios nostros* (Math. XXVII, 25); et si hunc dimiseris, non es amicus Caesaris (Joan. XIX, 12): ut adimpleri possent omnia quae de eo fuerant scripta.

CAPUT IX.

Incipiamus igitur probare nativitatem Christi a prophetis esse nuntiatam. Sic Esaias dicit: *Audite, do-*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Prophetam *Rhen. Oberth.*
 (2) Enim *abest a Rhen. et Oberth.*
 (3) Prophetia est *quae alii.*
 (4) Quid *add. Seml.*

- (5) *xxviii Rhen. post Hieron.*
 (6) Diebus *xxix Hieron.*
 (7) Diebus *xxviii Hieron.*
 (8) Annis *xi item.*

COMMENTARIUS.

mortem Cleopatrae, anni ccccxxxvii, mens. v, etc. Ric.

(a) Sanctificante aquas in suo baptismo. Simile est illud B. Cypriani, sermone de baptismo Christi: *Venit Christus ad baptismum, non egeat lavacro, in quo peccatum non erat, sed ut sacramento perennis daretur auctoritas.* Loci adnotandi contra Calvinum et alios, qui negat aquam in baptismo necessariam: qualis etiam est epist. 2 B. Cypriani ad Donatum, ad quem adnotationes nostras videat lector, num. 8.

PAM.

(b) Diebus XIII. Post Caligulam regnasse Claudium nemo nescit. Ideoque ejus imperium hic reponunt Rhen. et Oberth., ut sequitur: « Tiberius Claudus, annis XIII, mensibus VII, diebus XX; » licet haec non legamus nec apud Hieron., neque apud Pauer., imo omitti debeant, ut constet de sententia Auctoris de annis duntaxat LII, mensibus VII, ut loquitur Pamelius, qui mox subjungit: « Videre itaque est vel hinc parum ipsum (Tertullianum) curiosum fuisse historiae, fortassis imitatus in hoc Matthaeum evangelistam, qui in libro Generationis Christi, tres generationes praetermisit, ut, interprete B. Hieronymo, tres tesserae decades non excederet. Consentit interim satis numerus annorum cum Clemente Alexandrino. Ebd.

(c) Erat enim praedictum exterminari illic unctionem. *Εὐδελχισμὸν*, iuge sacrificium. Hieron. in cap. VIII Danielis. Josephus, lib. VII belli Jud. c. 8. *τὸν ἐὸς ἐδελχισμὸν καὶ οὐκ οὐκ ἀνδρῶν ἀπειρία διακρίσιπται τῶ ἑσῶ. PAM.*

(d) Rubellio Gemino Rufino Gemino. Sic ediderat

Rhenanus editione secunda. Prima et tertia, *Rufino Gemino*. Varia in libris antiquis horum nominum scriptura: Fasti Siculi, Rufo et Rubellino: Capitolini, Rubellio et Fulvio, quomodo et Tacitus. Sulpitius Severus, Rubellio; alii Rubellione. Sunt qui Duobus Geminis. Fasti Siculi, Gemino et Gemino: mox subjunctum, Rufo et Rubellino. Unde natus error existimantium duobus Geminis suffectos Rufum et Rubellinum: cum hoc nihil sit aliud quam duobus Geminis, hoc est, C. Rubellio Gemino et C. Fulvio Gemino. Sic manifestissime apud Tacitum, initio lib. V: « Rubellio, inquit, et Fulvio Coss. » quorum utique Geminus cognomentum erat. Ric.

(e) Die prima azymorum. Nondum assentiri potui Pamelio, qui ex hoc loco probari posse existimat Ecclesia: nostrae ritum quo pane azymo Christi Domini corpus in Eucharistia conficitur. Esto enim, jussit Moses (Exodi XII) ut pane azymo iis diebus quilibet uteretur, an ideo probatur Ecclesiae consuetudo? In usu olim fuisse fermentatum panem ad sacra faciendum putant multi; qua de re exstat elegans tractatus R. P. Jacobi Sirmondi *παρρησια*. Id olim conjecit Demetrius Chomatensis, archiepiscopus Bulgariae, in Resp. ad episcopum Hyrrachii, dum ait: *λατρινῶν ἀζύμων εὐδελχισμὸν καὶ οὐκ ἀνδρῶν ἀπειρία*. *Azymorum quibus utuntur Latini nullus unquam canon meminit. Sanctus tamen Cyprianus, lib. de Coena Domini: Panis hic azymus cibus verus et sincerus, per speciem et sacramentum, nos tunc sanctificat, fide illuminat, veritate Christo*

mus David, (a) non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat certamen: propter hoc ipse Deus dabit vobis signum: (b) Ecce virgo concipiet in utero et pariet filium, et vocabitis nomen ejus Emmanuel, quod interpretatur: Nobiscum Deus. Butyrum et mel manducabit. Quoniam, priusquam cognoscat infans vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci, et spolia Samariæ adversus regem Assyriorum. (Isa. VII, 13-16) Itaque dicunt Judæi: Provocemus istam prædicationem Esaiæ, et faciamus comparationem, an Christo qui jam venit, competat illi primo nomen quod Esaias prædicavit, et insignia ejus quæ de eo nuntiavit. Equidem Esaias prædicat eum Emmanuelem vocari oportere, dehinc virtutem sumpturum Damasci et spolia Samariæ adversus regem Assyriorum. Porro, inquirunt, iste qui venit, neque sub ejusmodi nomine est editus, neque re bellica functus. At nos e contrario admonendos eos existimavimus, uti coherentia quoque hujus capituli recognoscant: subjuncta est enim et interpretatio Emmanuel, Nobiscum Deus, uti non solum sonum nominis spectes (1), sed et sensum. Sonus enim hebraicus, quod est Emmanuel, sue gentis est; sensus autem ejus, quod est Deus nobiscum, ex interpretatione communis est (c). Quæro (2) ergo an ista vox, Nobiscum Deus, quod est Emmanuel, exinde quo Christus inluxit, agitur in Christo? Et puto, ex toto non negabis. Nam qui ex Judaismo credunt Christo, ex quo in eum credunt, Emmanuel cum volent dicere, nobiscum Deum esse significant. Atque ita constat jam venisse illum qui prædicabatur Emmanuel, quia quod significat Emmanuel, venit, id est Nobiscum Deus. Æque et sono nominis indu-

cuntur, cum virtutem Damasci, et spolia Samariæ adversus regem Assyriorum, sic accipiunt, quasi bellatorem portendant Christum, non animadvertentes quid Scriptura præmittat: Quoniam priusquam cognoscat puer vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci et spolia Samariæ adversus regem Assyriorum. Ante est enim inspicias (5) ætatis demonstrationem, an virum jam Christum exhibere ista ætas possit, nedum imperatorem; scilicet vagitu ad arma esset convocaturus infans; et signum belli, non tuba, (d) sed crepitacillo daturus; nec ex equo vel de muro, sed de nutricis et gerulæ suæ dorso sive collo hostem destinaturus; atque ita Damascum et Samariam pro mammis subacturus. Aliud est, si penes vos infantes in prælium erumpunt, credo ad solem (4) (e) uncti prius, dehinc pannis armati, et butyro stipendiati, qui ante norint lanceare quam lancinare. (f) Enim vero si nusquam hoc natura concedit, (g) ante militare quam virum facere, ante virtutem Damasci sumere quam patrem nosse, sequitur ut figurate pronuntiatum videatur. Sed et virginem, inquirunt, parere natura non patitur, et tamen credendum est prophetæ. Et merito. Præstruxit enim fidem incredibili rei, dicendo quod signum esset futurum. Propterea, inquit, dabitur vobis signum: Ecce virgo concipiet in utero et pariet filium. Signum autem a Deo, nisi novitas aliqua monstruosa fuisset, signum non videretur. (h) Denique, si quando ad dejiciendos aliquos ab hac divina prædicatione, vel convertere singulos simplices quosque gestitis, mentiri audetis, quasi non virginem, sed juvenulam concepturam et parturam Scriptura contineat; hinc quoque revincimini, quod nihil signi videri possit res quotidiana, ju-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Expectes Rhen. Oberth.
(2) Quare Seml.

- (3) Enim. Inspiciamus Jum.
(4) Solium Jum. Seml. Oberth.

COMMENTARIUS.

conformat; si modo liber hic sit B. Cypriani. LE PR. — Octavo kal. april. hinc in primis confirmatur eorum patrum sententia, qui eodem die, nempe viii kal. april., passum scribunt Christum, quo B. Virgini annuntiatum: deinde Latinorum omnium conformis expositio Evangelistarum trium, Matth. XXVI, Marc. XIV, Luc. XXII, quod xiv luna, primo azymorum die, jam vesperi incipiente, celebravit pascha Christum cum discipulis. PAM.

CAP. IX. — (a) Non pusillum vobis certamen. Esaiæ locus est cap. 7: verum, ut hæc interpretatio latina conveniat græcis, atque etiam Vulgatæ scripturæ, legendum: Num pusillum vobis certamen cum hominibus? dein sequatur: Quoniam Deus præstat certamen; hoc est, quia etiam adversus Deum certamen certatis, etiam Deo molesti estis. Symmachus dixit: Non sufficit vobis molestiam exhibere hominibus? quoniam molesti estis etiam Deo meo. Septuaginta και πθε κύριος παρρηστε άδων. Auctor interpretationis quam secuti sunt Septimius et Cyprianus, legisse videtur in græcis: και πθε κύριος παρρησταί άδων. RIC.

(b) Ecce virgo concipiet. In græca versione corrupta est νεανίς, adolescentula, non, παρρηστε, virgo, ut in versione Septuaginta virorum. In Hebræo discrimen est aliquod, de quo B. Hieronymus in Quæst. hebr. LE PR. — Sic constanter ubique Tertullianus, tum paulo post, et loco citato, tum etiam lib. de Carne Christi; quare addidimus, in utero, maxime cum legatur etiam a

B. Cypriano utroque loco mox citato, de quo latius ibidem in adnot. nostris ad Ep. 6, num. 16, et lib. Adversus Jud. PAM.

(c) Sensus autem ejus, quod est Deus nobiscum, etc. Verba hæc, teste Semler, in Paterniacensi codice ad marginem sunt adscripta, sed sic ut viderentur referenda in contextum: ea tamen expunxit Semler, etsi invenerit apud Pam., Rhen. et Rigalt. EDD.

D (d) Sed crepitacillo daturus. Crepitacillum ex ludicris puerilibus est, forma diminutiva, a crepitaculo deductum, sicut a speculo specillum. Aperte vero diminutivo utitur, de infantulo loquens. RHEN.

(e) Ad solem. Solium magis arridet Seml., qui πωλλος interpretetur: vas in quo sedentes ungebantur. EDD.

(f) Ante lanceare quam lancinare. Infantes dentitione exasperati, mammæ inter sugendum lancinant. RIC.

(g) Ante militare quam virum facere. Ante pubertatem vix legitur miles: et natura virum facit, cum puberem demonstrat. Eandem sententiam Tertullianus lib. III, adversus Marcionem, sic edidit: Nusquam hoc natura concedit, ante militari quam vivere. Nempe infantem viam virum facit. RIC.

(h) Denique si quando ad dejiciendos aliquos. Brevis et expeditus adversus Marcionem III: Denique et Judæi, si quando ad nos dejiciendos mentiri audent quasi non virginem, etc. RIC.

vencule scilicet prægnavit et partus. In signum ergo nobis posita virgo mater merito creditur, infans vero bellator non æque. Non enim (1) et hic signi ratio versatur, (2) sed signo nativitatē novæ adscripto, exinde post signum alius jam ordo infantis edicitur, mel et butyrum manducantur. Nec hoc utique in signum est, (3) et hoc enim infantie est; sed accepturum virtutem Damasci, et spolia Samariæ adversus regem Assyriorum, hoc est mirabile signum. Servate modum ætatis, et quærite sensum prædicationis: immo reddite veritati, quæ credere non vultis, et tam intelligitur prophetia, quam (a) renuntiatur (4) expuncta. Accepit Christus infans virtutem Damasci et spolia Samariæ. (b) Maneant enim orientales illi Magi, (c) infantiam Christi recentem (5) auro et thure (6) munerantes, et acceperit (7) infans (d) virtutem Damasci sine prælio et armis. Nam, præter quod omnibus notum est, Orientis virtutem, id est vires, (8) auro et odoribus pollere solitam, certum est (9), et ex divinis Scripturis, virtutem quoque cæterarum gentium aurum constituere; sicut per Zachariam dicit: *Et Judas pertendet Hierusalem* (10), *et congregabit omnem valentiam populorum per circuitum, aurum et argentum* (Zach. XIV, 14). Nam de hoc auri munere etiam David dixit: *Et dabitur illi de auro Arabiæ* (Psal. LXXI, 15). Et iterum: *Reges Arabum et Saba munera afferent illi* (Ibid. 70) (e). Nam et Magos reges fere habuit Oriens, et Damascus Arabiæ retro deputabatur, antequam transcripta esset in Syrophœnicem ex distinctione Syriarum, cujus tunc virtutem Christus accepit, accipiendo insignia ejus, aurum scilicet et odores: spolia autem Samariæ, ipsos magos, qui cum illum cognovissent et muneribus ho-

norassent, et genu posito adorassent, quasi dominum (11) et regem sub testimonio iudicis et ducis (12) stellæ spolia sunt facti Samariæ, id est idololatriæ, credentes videlicet in Christum. Idololatriam eam Samariæ nomine notavit, ut ignominiosæ ob idololatriam, qua desciverat tunc a Deo sub rege Hieroboam. (f) Nec hoc enim novum Scripturis divinis, figurate uti translatione nominum ex comparatione criminum: nam et *archontas Sodomorum* (Is., I, 10) appellat archontas vestros, et *populum vestrum populum Gomorrhæ* (Ibid.) vocat; cum jam olim essent civitates istæ extinctæ. Et alibi per prophetam ad populum Israel: *Pater, inquit, tuus Amorrhæus, et mater tua Cethea* (Eze. XVI, 3); quorum ex genere procreati non sunt, sed ob consimilem impietatem; quos aliquando etiam filios suos dixerat per Isaiam Prophetam: *Filios generavi et exaltavi* (Is., I, 2). (g) Sic et *Ægyptus* (Is., XIX, 4) nonnumquam totus orbis intelligitur apud illum, superstitionis et maledictionis elogio. (h) Sic et *Babylon* (Apoc., XVII, 5) apud Joannem nostrum, Romanæ urbis figura est, proinde et magnæ, et regni superbiæ, et sanctorum debellatrici. Hoc itaque modo magos quoque Samaritanorum appellatione titulavit, et despoliatos, quod habuerant cum Samaritis, ut diximus, idololatriam. Adversus regem autem Assyriorum, adversus diabolum, qui ad hoc se regnare putat, si sanetos a religione Dei deturbat. Adjuvabitur autem hæc nostra interpretatio, dum et alibi bellatorem Christum Scripturæ designant ob armorum quorundam vocabula et ejusmodi verba. Sed ex reliquorum sensuum comparatione convincitur Judæi: *Accingere*, inquit David, *ensem supra femur* (Psal. XLIV, 4). Sed quid supra legis de

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Non æque? et hic *Rhen. Oberth.*
 (2) Versatur. Sed *idem.*
 (3) Et hoc utique in signum infantie est *Par. Pro utique legit Pam. utriusque.* Nec hoc utique in signum est, infantia est *Oberth. Seml.*
 (4) Prophetia renuntiata, quam creditur expuncta *Oberth. Rhen. Tum... quum Jun.*
 (5) Ut regem *Pam. Rhen. Oberth.*

- (6) Et myrrha *idem.*
 (7) Accepit *idem.*
 (8) Id est vires *abest a cod. Womw.*
 (9) Certe est creatori *Pam. Rhen. Oberth. Creatoris Fran. videtur ex certe est ortum. Seml.*
 (10) Præterit Israel *Rhen. Oberth.*
 (11) Deum *Fran.*
 (12) Iudicis et iudicis *Rhen. Oberth.*

COMMENTARIUS.

- (a) *Renuntiatur expuncta.* Hoc est, eventu adimpleta. *Ric.*
 (b) *Maneant enim Orientales Magi.* Maneant, pro *expectent.* Quo significato Terentius Phorm. *mansurus patrem dixit. Pam.*
 (c) *Infantiam Christi recentem auro et thure munerantes.* Hanc scripturam omnibus aliis prætulit, auctoris menti convenientissimam, atque ipsi etiam usurpatam, libro III adversus Marcionem: *Maneant enim, inquit, Orientales illi Magi in infantia Christum recentem auro et thure munerantes. Ric.*
 (d) *Virtutem Damasci.* Mox dicit *virtutem Orientis*, id est abundantiam et vires. Servius ad illa Virgilit *Æn. XII, movet arma leo*: vires suas experitur, nam arma sunt uniuscujusque rei possibilitas. Sic Columella, principio lib. 7, dixit honorem Arcadiæ, asellos, quæ maxime commendatur Arcadia. *Ric.*
 (e) *Nam et magos reges fere habuit Oriens.* Ex hoc loco inferri non potest Persarum reges magos fuisse, verum fere magos: cum enim magorum præceptis imbuerentur, aliquid inde retinebant. Qui magi apud Persas dicebantur, ii erant regum pædagogi; testis Tull.

lib. III de *Nat. Deor.* et Apul. in *Apol.* atque eodem Apulejo, Magus idem ac sacerdos lingua Persica. *LE Pn.*

(f) *Nec hoc enim novum divinis Scripturis.* Libro adversus Marcionem III: *Nec hoc enim novum Creatori figurate uti translatione. Ric.*

(g) *Sic et Ægyptus nonnumquam totus orbis intelligitur.* Alludit fortasse ad Isaiæ cap. 19, in quo cum pleraque ad Ægyptum pertineant, quædam tamen non solum veteres, sed et Judæi interpretantur de mundo Ægyptiis tenebris involuto, et nominatim illud de Ecclesia per totum mundum dispersa: *In illa die erit altare Domini in medio terræ Ægypti. Pam.*

(h) *Sic et Babylon.* Expungenda quæ ad marginem adscripta fuit adnotatione *Babylon Rom.*; quod hanc dubie ab hostibus Romanæ Ecclesiæ addita sit; quippe cum hunc locum contra eam detorquere non vereantur, qui tamen non de Ecclesia, sed urbe Roma agit, eaque eo tempore quo sanctorum debellatrix in Christianos persecutionem movebat, per suos aristites seu idolorum pontifices. *Pam.*

Christo (1)? *Tempestivus decore super filios hominum; effusa est gratia in labiis tuis* (*Ibid.*, 5). Valde autem absurdum est, si quem ab bellum ense cingebat, ei de tempestivitate decoris et labiorum gratia blandiebatur; de quo subjungens, dicebat: *Extende, et prospera, et regna* (2) (*Ibid.*, 5). Et adjecit: *Propter lenitatem et justitiam tuam* (*Ibid.*). (a) Quis enim ense operabitur (3), et non contraria lenitati et justitiæ exercet? id est dolium et asperitatem et injustitiam, propria scilicet negotia præliorum. Videamus ergo an alius sit ensis ille, cujus est alius actus (b), id (1) est Dei sermo divinus, bis acutus (5) (*Hebr.*, IV, 12) duobus testamentis, legis antiquæ et legis novæ, acutus sapientiæ suæ æquitate, reddens unicuique secundum actum suum. Licuit (6) ergo et Christo Dei in Psalmis sine bellicis rebus ensem sermonis Dei præcingi figurato, cui prædicta tempestivitas congruat cum gratia labiorum, quem tunc cingebatur super femur apud David, quando venturus in terras ex Dei patris decreto nuntiabatur: *Et deducet, inquit, te magnitudo dexteræ tuæ* (*Psal.*, XLIV, 5), virtus scilicet gratiæ spiritualis, de qua Christi agnitiō deducitur: *Sagittæ tuæ, inquit, acutæ* (*Ibid.*, 6), per volantia utique (7) Dei præcepta, minantes; (c) traductionem uniuscujusque cordis, compungentes et transfigentes (8) conscientiam quamque (9). *Populi sub te cadent, utique adorantes*. Sic bellipotens et armiger Christus est, sic recipiet (10) spolia, non solius Samariæ, verum et omnium gentium. Agnosce et spolia figurata cujus et arma allegorica didicisti.

A Atque ita in tantum Christus (11) qui venit (12), non fuit bellator, quia non talis ab Esaia prædicabatur. Sed si Christus, inquit, qui venturus creditur, non Jesus dicitur (13), quare is qui venit, Jesus Christus appellatur? Constat utrumque nomen in Christo Dei, in quo invenitur etiam Jesus appellatus. Disce erroris tui morem. Dum Moysi successor destinaretur Auses filius Nave, transfertur certe (14) de pristino nomine, et incipit vocari Jesus (d). Certe, inquis (15). Hanc prius dicimus figuram futuri fuisse. Nam quia Jesus Christus secundum populum, quod sumus nos, nationes in sæculi deserto (16) commemorantes antea, introducturus esset in terram repromissionis, melle et lacte manantem, id est in vitæ æternæ possessionem (17), qua nihil dulcius: idque (18) non per Moysen, id est, non per legis disciplinam, sed per Jesum, id est per novæ legis gratiam, provenire habebat circumcisis nobis petrina acie, id est Christi præceptis, *petra enim Christus* (1 Cor., X, 4) multis modis et figuris prædicatus est: ideo is vir qui in hujus sacramenti imaginem parabatur, etiam nominis Dominici inauguratus est figura, ut Jesus nominaretur. Nam qui ad Moysen loquebatur, ipse erat Dei filius, qui et semper videbatur (e). Deum enim patrem nemo vidit unquam, et vixit (*Exod.*, XXXIII, 20): et ideo constat ipsum Dei filium Moysi esse locutum, et dixisse ad populum: (f) *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, id est populi, qui te custodiat in itinere, et introducat in terram quam præparavi tibi; intende illi,*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) ἄριστος τῶν πάντων add. Oberth. Seml.
- (2) Et prosperare, prospera et regna Fran. Et prosperare et regna Jm.
- (3) Quis eusem accingetur? Rhen. Oberth.
- (4) Is Jm.
- (5) Ut addunt Rhen. Oberth.
- (6) Libet Iidem.
- (7) Ubique Iidem.
- (8) Et compungentis et transfigentis Rhen.
- (9) Conscientiam. Namque populi Rhen. Obert.
- (10) Accipiet Pam. Rhen. Oberth.

- (11) Erat addit. Jm.
- (12) Inquantum Lat.
- (13) Est Oberth. Seml. Non etiam Jesus a Judæis creditur Seml.
- (14) Morem, dum... destinaretur Auses filius Nave, transfertur certe Oberth. Seml.
- (15) Inquis, hanc Oberth.
- (16) In sæculo, in deserto Oberth Seml. In sæculo deserto Par.
- (17) Repromissione Seml.
- (18) In quam Rhen. Oberth. Id quod cod. Wouw.

COMMENTARIUS.

(a) *Quis enim ense operabitur, et non contraria lenitati et justitiæ exercet?* Tertulliani scripta vix indulgent militiam Christianis. Libro *de Patientia*, Domini patientiam dicit in Malcho vulneratam fuisse; itaque Domini gladii opera maledixisse in posterum. Et lib. *de Corona*, gladium nec Dominicæ defensioni necessarium fuisse. Et generaliter lib. *de Idololatria*: «Quomodo, inquit, etiam in pace militabit sine gladio, quem Dominus abstulit» Ric.—Christianis omnibus ubique militia interdicit auctor, quod ante me observatum. B. Hieronymus ad Gerontiam: *Illo tempore bellatoribus dicebatur: Accingere gladio super femur tuum. potentissime; modo audit Petrus: Conde gladium tuum in vaginam* Et si vero multi Christianorum, multi martyres exercituum imperatores fuerint, illud tamen improbat vetustissimo doctore, atque etiam aliis. M. Aurelius imperator epistola quam ad senatum ex Germania scripsit pro Christianis, ait bellare iis esse vetitum, διὰ τὸ ἐχθρὸν εἶναι τὸ τολοῦντο ἔδρασε, διὰ τὸν θεόν, ὃν φοροῦσι κατὰ συνείδησιν: quoniam istud illis contrarium propter Deum, quem gerunt in pectore: habetur hæc epistola apud Justinum martyrem post Apolog. II. Rationem aliam non possum afferre, quam militiam tunc temporis, ut plurimum gentilium ritibus et impietatibus fuisse addictam et

scelerum officinam. Martyres vero et Christiani, qui in armis floruerunt, ab illo cœno immunes evaserunt. LE PR.
 (b) *Id est Dei sermo divinus.* Loco sæpissime citato interserit ipsam scripturam Apocalyseos apostoli Joannis, ad quam hic alludit (*Apocat.* I). Juxta quem etiam ommissa voce, ut superflua, legimus, *bis acutus duobus testamentis.* LE PR.
 (c) *Traductionem cordis.* Significat vim gratiæ spiritualis, quæ divinorum præceptorum sagittis conscientiam fidelis cujusque transadigit. RIC.
 (d) *Et incipit vocari Jesus.* Ita ex Mss..... Alludit autem ad id quod habetur Num. XIII, 17: *Vocavitque (Moyses) Osee, filium Nun, Josue.....* quod transtulit B. Augustinus (ex græca versione) lib. XVI *contra Faustum*, cap. XIX: *Et cognominavit Moyses Ausen, filium Nave, Jesum.* PAM.
 (e) *Qui et semper ridebatur.* Videtur hoc pertinere etiam ad errores Tertulliani, quasi senserit idem quod Maximinus Arianus, *filium Dei semper visum esse hominibus*, contra quem late disputat B. August. lib. III, cap. 26. Porro, quod sequitur, *Deum enim patrem nemo vidit unquam et vixit*, similiter etiam prorsus lib. *adv. Praxeam.* PAM.
 (f) *Ecce ego mitto angelum.* Adjecimus ego ex Mss.

et audi eum, et ne inobaudiens fueris ei: non enim celavit te quoniam nomen meum super illum est (Exod., XXVI, 20, 21). Populum enim introducturus erat Jesus in terram repromissionis, non Moyses. Angelum quidem dixit eum, ob magnitudinem virtutum quas erat editurus; quas virtutes fecit Jesus Nave, et ipsi legis; et ob (1) officium prophetæ, nuntiantis scilicet divinam voluntatem; sicut et præcursorem Christi Joannem, futurum angelum appellat per prophetam Spiritus, dicens ex persona Patris: *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam* (a), id est Christi, qui præparabit viam tuam ante te (Mal., I, 5). Nec novum est Spiritui sancto angelos appellare eos quos ministros suæ virtutis Deus præfecit: idem enim (2) Joannes non tantum angelus Christi vocatus est, sed et lucerna, lucens ante Christum. Paravi enim lucernam Christo meo, David prædicat (Psal. CXXXI, 17). Quare ipse Christus veniens adimplere prophetas, dicit ad Judæos: *Ille fuit, inquit, lucerna ardens et lucens* (Joan., V, 35): utpote, qui non tantum vias ejus parabat in eremo (Joan., I, 25), sed et agnum Dei demonstrando (Ibid., 29), illuminabat mentes hominum præconio suo, ut eum esse intelligerent agnum quem Moyses passurum nuntiabat (5) (Exod., XII). Sic et Jesus, ob nominis sui futurum sacramentum: id enim nomen suum confirmavit, quod ipse ei indiderat, quia non angelum, nec Auser, sed Jesum cum jusserat exinde vocari. Sic igitur utrumque nomen competit Christo Dei, ut et Jesus appellaretur. Et quoniam ex semine David genus trahere deberet virgo ex qua nasci oportuit Christum, ut supra memoravimus, evidenter Esaias propheta in sequentibus dicit: *Et nascetur, inquit, virga de radice Jesse, quod est Maria, et flos de radice ejus ascendet. Et requiescet super illum* (4) spiritus Dei, et spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et virtutis (5), spiritus agnitionis et pietatis, spiritus Dei timoris implebit illum (Is., XI, 1, 2). Neque enim ulli hominum universitas

spiritualium documentorum competeat, nisi in Christum, flori quidem ob gratiam (6) adæquatam, ex stirpe autem Jesse deputatum (ib), per Mariam scilicet inde censendum. Fuit enim de patria Bethlehem et de domo David, sicut apud Romanos in censu descripta est Maria (Luc., II, 1 sqq.), ex qua nascitur Christus. Expostulo etiam, et quia a prophetis prædicabatur ex Jesse genere venturus, et (cc) omnem humilitatem et patientiam et tranquillitatem esset exhibiturus, an venerit? atque ita is homo qui talis ostenditur, ipse erit Christus, qui venit. De hoc enim Propheta dicit: *Homo in plaga positus, et sciens facta imbecillitatem* (Is., LIII, 4); *qui tanquam ovis ad rictinam ductus est, et sicut agnus coram tondente se non aperuit os suum* (Ibid., 7). *Si neque contendit, neque clamavit, neque audita est foris vox ejus* (dd), *qui arundinem contusam*, id est quassam (7) Israelis fidem, non comminuit; *qui limum ardens*, id est momentaneum ardorem gentium, non extinxit (Isa., XLIII, 2, 5), sed lucere magis fecit (ee) ortu luminis sui; non potest alius esse, quam qui prædicabatur (8). Oportet itaque actum Christi ejus qui venit, ad Scripturarum regulam recognosci. Duplici enim, nisi fallar, operatione distinctum eum legimus, prædicationis et virtutis. Sed de utroque titulo sic disponam (9); itaque specialiter dispungamus ordinem cæptum, docentes prædicatorem adnuntiatum Christum, ut per Esaiam: *Exclama, inquit, in vigore, et ne peperceris; exalta ut tuba vocem tuam, et adnuntia plebi meæ facinora ipsorum, et domui Jacob delicta eorum. Me de die in diem quærunt, et cognoscere vias meas cupiunt. Quasi populus qui justitiam fecerit, et judicium Dei non dereliquerit* (Isa. LXIII, 1, 2), et reliqua. Virtutes autem facturum a Patre Esaias dicit: *Ecce Deus noster judicium retribuit, ipse venit, et salvos faciet nos. Tunc infirmi curabuntur, et oculi cæcorum videbunt, et aures surdorum audient, et claudus saliet velut cervus, et mutorum linguæ solventur.*

LECTIONES VARIANTES.

(1) Ob abest a Pam. Rhen. et Oberth.

(2) Inquit Sent. Enim inquit Pam. Oberth.

(3) Nominabat Pam. Rhen.

(4) De radice. Ascendet in illum Rhen. Oberth.

(5) Veritatis Par.

(6) Nisi Christo florido quidem ob gloriam, ob gratiam D

Oberth. Sent.

(7) Id est quassam abest a Rhen. et Oberth.

(8) Prædicabatur Pam.

(9) Populo sic dispositam Rhen. Oberth. Titulo sic dispositam Jun.

COMMENTARIUS.

tum postea, nam legitur in plerisque græcis, hebræis, latinisque codicibus. ΠΑΜ.

(a) *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam.* Apud prophetam Malachiam est *ante faciem meam, πρό προσωπου μου*. Sed idem in propheta legitur, atque Evangelistis. LE PR.

(b) *Per Mariam scilicet inde censendum.* Paulo post, sicut apud Romanos in censu descripta est Maria. Multis in locis hujus censûs facit mentionem, ideoque remitto ad nostras adnotationes in cap. 7, lib. IV, contra Marcionem. Obiter hic dico non parum esse difficultatis in illa descriptione explicanda: an sub Sentio Saturnino, an sub Quirino facta sit, ut habet S. Lucas: an etiam duplex censio instituta fuerit, quod asserunt nonnulli. LE PR.

(c) *Omniem humilitatem et patientiam.* Lib. de pat. cap. 5, idem habet: *Sed saginari voluptate patientiæ discessurus volebat*: vocaverat non multo ante Patien-

tiam misericordie matrem. Quem in sensum B. Chrysostomus, hom. 4, ad populum *Εὐ βόλευε τροφή, καὶ ἀνίστατο; ἀπολιπέτω, καὶ ἡδονή, καὶ ἔσται ἡδονή, καὶ ἔσται ἀσπὴ, ἀλλὰ ἔσται ψυχὴν ὑπομονῆς γέμουσαν*: *Si vis delectari frui, et remissione frui atque voluptate, ne quæras voluptatem aut quietem, verum quæras animum plenum patientiæ.* LE PR.

(d) *Qui arundinem contusam.* Cap. III de Patientiâ, eadem ferre loquitur: *Arundinem quassatam non fregit.* Hic contusam, ibi quassatam, quod idem, senti apud prophetam Isai. XIII, *συμειλισμένον*, et *συρτετριμένον* apud Matth. XII. Hic utar explicatione B. Hieron., qui in hunc locum Matthæi per arundinem quassatam ethnicos intelligit, qui a Deo non quidem fracti, sed ad salutem reservati. LE PR.

(e) *Ortu luminis sui.* Juxta illud: *Populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam*: quo loco antea usus est.

(Isa. XXXV, 4, 5, 6), et cætera quæ operatum Christum nec vos diffitemini, utpote qui dicebatis, quod propter opera eum non lapidaretis, sed quoniam ista sabbatis faciebat (Joh. V, 18) (a).

CAPUT X.

De exitu plane passionis ejus ambigitis, negantes passionem crucis in Christum prædicatam, et argumentantes insuper non esse credendum, ut ad id genus mortis exposuerit Deus filium suum, quod ipse dixit: *Maledictus omnis homo qui pependit in ligno* (Deut. XXI, 23). Sed hujus maledictionis sensum antecedit rerum probatio. Dicit enim in Deuteronomio: *Si autem fuerit in aliquo delictum, ita ut iudicium mortis sit, et morietur, et suspendetur eum in ligno. Sed et sepultura sepelietis eum ipsa die: quoniam maledictus a Deo est omnis qui suspensus fuerit in ligno, et non inquinabitis terram quam Dominus Deus tuus dabit tibi in sortem* (Ibid. 22, 23). Igitur non in hanc passionem Christum maledixit; sed distinctionem fecit, ut qui in aliquo delicto iudicium mortis habuisset et moreretur suspensus in ligno, hic maledictus a Deo esset, quia (1) propter merita delictorum suorum suspendetur in ligno. Alioquin Christus, qui dolum de ore suo locutus non est (Isa. LIII, 9) (b), quique omnem justitiam et humilitatem exhibuit; et ut supra de eo prædictum memoravimus, non pro meritis suis in id genus mortis expositus est, sed ut ea quæ prædicta sunt a prophetis, per vos ei obventura implerentur, sicut in Psalmis ipse Spiritus Christi jam cauebat, dicens: *Retribuabant mihi mala pro bonis* (Ps. XXXIV, 12), C

A et: *Quæ non rapueram, tunc exsolvebam* (Ps. LXVIII, 5); *Exterminaverunt (e) manus meas et pedes* (Ps. XXI, 17); et: *Miserunt in potum meum sel, et in siti mea potaverunt me aceto* (Ps. LXVIII, 23); et, *Super vestem meam miserunt sortem* (Ps. XXI, 19); sicuti cætera quæ in illum commissuri essetis, prædicta sunt. Quæ quidem omnia ipso (2) perpessus, non pro actu suo allicui malo passus est, sed ut *Scripturæ implerentur de ore prophetarum* (Matth. XVI, 56). Et utique sacramentum passionis ipsius figurari in prædicationibus oportuerat; quantoque incredibile, tanto magis scandalum futurum, si nude prædicaretur (5); quantoque magnificentum, tanto magis obumbrandum, ut difficultas intellectus gratiam Dei quæreret. Itaque in primis Isaac cum a patre hostia duceretur, et lignum ipsi sibi portaret (Gen. XXII, 6), Christi exitum jam tunc denotabat, in victimam concessi a patre, lignum passionis suæ bajulantis. Joseph et ipse Christum figuravit, vel hoc solo, ne cursum demorer ipse, quod persecutionem a fratribus passus est, et venundatus in Ægyptum (Gen. XXXVII, 28), ob Dei gratiam, sicut et Christus ob Israel, a fratribus venundatus, a Juda cum traditur. (d) Nam et benedicitur in hæc verba Joseph: *Tauri decor ejus, cornua unicornis cornua ejus, in eis nationes ventilabit pariter ad summum usque terræ* (Deut. XXXIII, 17). Non utique rhinoceros destinabatur unicornis (e), vel minotaurus rhinoceros, sed Christus in illo significabatur: taurus ob utramque dispositionem, aliis ferus ut iudex, aliis mansuetus ut salvator: (f) *cujus cornua essent crucis extrema*: nam et (g) in antenna navis, quæ crucis pars

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Qui Rhen. Obert.
(2) Ista alii.

- (3) Prædicetur Rhen. Obert.

COMMENTARIUS.

(a) Ex nono hujus libri capite primam sibi visum est Semlerus invenisse causam asserendi hunc librum Tertulliani non esse, sed meram esse compilationem hominis inepti ex libris contra Marcionem. Suam vero conjecturam Semlerus instituta istius libri adversus Judæos cum libro tertio contra Marcionem comparatione nitens corroborare conatur; hæc autem arguendi ratione frustra sane is tractatus abjudicatur Tertulliano, cui, præter D. Hieronymum, auctorem *Questionum e Scriptura petitarum*, sub nomine Augustini evulgatum, et Vincentium Lirinensem, omnes viri docti ad novaturientem Semlerum usque eundem adscripserunt. Et qui fieri potuit ut liber adversus Judæos sit compilatio libri III contra Marcionem, si is prior aut tempore saltem æqualis fuerit contra Marcionem libris? Tandem paradoxon aut monstrum simile sit illud non video, si idem auctor eadem argumenta, eademque loquendi formulae in diversis ad diversæ sectæ homines scriptis quidem operibus, sed in ratione objecti et materie, de qua disserit neutiquam diversis, adhibuerit. EDD. ex LUMPER.

CAP. X.—(b) *Quique omnem justitiam et humilitatem exhibuit.* Abjectionem spontaneam Christi Domini quam optime extollit, unde ipsi Christo tribuitur *humilitatis et abjectionis magnitudo*, μέγιστος συντηρηθείσας καὶ τὸ πτωχότητος, in prologo conc. Trulliani. Gregorius Thaumaturgus ipsi Deo τὰ πτωχότητος ἀσπάζων, summam humilitatem attribuit. LE PR.

(c) *Exterminaverunt manus meas.* Ex Psal. XXI, ubi ab hebræo discrepat hæc versio. In hebræo quippe est *sicut leo* כְּאֵרֶץ כְּמָרְרָה cum deberet esse כְּמָרְרָה, hoc est *sode-*

runt, quod notavit olim Masora: sicque obturatur os Judæis qui de passione Dominica hæc accipi gravate patiuntur. Quis vero sensus esse poterit si scribatur *sicut leo?* nisi recurramus ad interpretationem R. David Kimchi, de leone prædam insequente: quas nugas qui legerit, nisi plane ferrens sit et stoico plusquam supercilio, a risu temperare sibi non poterit. Melius igitur græca versio, quam Vulgata sequitur, ὄρνεον, *soderunt*. Moneo interim locum hunc Dominice passioni optime accommodari et explicari a Justino Mart. *Apol. II*, circa medium. LE PR.

(d) *Nam et benedicitur in hæc verba Joseph.* Prætermisimus: *a patre*. Neque enim hæc patris super Joseph benedictio, sed Moysi, Deut. XXX, qua benedixit tribus Joseph. Transtulit autem *ventilabit*, pro *κρηταί*, quod magis proprie vertit latinus Septuaginta viro- rum, *interpres, cornu petet*. PAM.

(e) *Rhinoceros unicornis.* De hoc ita Plin. *Nat. hist.* lib. VIII, c. 20: *Iisdem ludis, nempe Pompeii Magni, et rhinoceros unius in nave cornu, qualis sæpe visus. Alter hic genitus hostis elephantis, longitudo ei par, crura multo breviora, color buxeus.* Ego vero hunc auctorem citandum duxi, contra eorum opinionem qui putant rhinocerotem, unico cornu nusquam in rerum natura fuisse. Cum aliquot eorum cornua existant insignia apud S. Dionys. juxta Parisios in thesauris regis. PAM.

(f) *Cujus cornua crucis extrema.* De figuris, immo et imagine crucis hic loquitur. Atqui partim ex Ms. tum hic, tum lib. III *advers. Marc.* partim ex excusis castigavimus *crucis extrema* sive *extrema*. PAM.

(g) *In antenna navis cornua extremitates vocantur.*

est, cornua extremitates (1) vocantur: (a) unicom-
nis autem media stipitis palus. Hac denique virtute
crucis, et hoc more cornutus, universas gentes et
nunc ventilat per fidem, auferens a terra in cœlum,
et tunc ventilabit per iudicium, dejiciens (2) de cœlo
in terram. Idem erit et alibi taurus apud eandem
Scripturam, cum Jacob in Simeonem et Levi porrexit
benedictionem, de Scribis et Pharisæis prophetat; ex
illis enim deducitur census illorum. Interpretatur
enim spiritualiter sic: (b) *Simeon et Levi perfecerunt
iniquitatem ex sua secta*, qua scilicet Christum sunt
persecuti. *In concilium eorum ne venerit anima mea,
et in stationem eorum ne incubuerint jecora (3) mea:*
quoniam indignatione sua interfecerunt homines, id est,
prophetas; *et in concupiscentia sua subvertaverunt tau-
rum (Gen. XLIX, 6)*, id est Christum, quem post ne-
cem prophetarum interfecerunt, et nervos ejus suffi-
gerunt clavis desævierunt. Cæterum vanum, si post
homicidium jam ab eis commissum, alicujus bovis
(4) ipsis exprobrat carnificinam. Jam vero Moyses,
quid utique tunc tantum cum Jesus adversus Amalec
preliabatur, (c) *expansis manibus orabat residens*
(*Exod. XVII, 11*); quando in rebus tam attonitis magis
utique genibus positus, et manibus cædentibus

pectus, et (d) *facie humi volutata, orationem com-
mendare debuisset? nisi quia illic ubi nomen Jesu dimi-
cabat, dimicaturi quandoque adversus diabolium, cru-
cis habitus quoque erat necessarius, per quam Jesus
victoriam esset relaturus. Idem rursus Moyses post
interdictam omnis rei similitudinem, cur æneum ser-
pentem ligno impositum, pendentis habitu in specta-
culum Israeli salutare proposuit, eo tempore quo a
serpentibus post idololatriam exterminabantur (Num.
XXI, 9), nisi quod hic Dominicam crucem intentabat,
qua serpens diabolus publicatur (5), et læso cui-
que ab ejusmodi colubris, id est angelis ejus, a de-
liciorum peccantia ad Christi crucis sacramenta in-
tento, salus efficiebatur. Nam qui in illam tunc respi-
ciebat, a morsu serpentium liberabatur. Age nunc, si
legisti penes prophetam in Psalmis, *Deus regnavit a
ligno (Ps. XCV, 10) (e)*, expecto quid intelligas, ne
forte lignarium aliquem regem significari putetis, et
non Christum, qui exinde a passione Christi (6) su-
perata morte regnavit. Proinde et Esaias: *Quoniam
puer, inquit, natus est nobis, et datus nobis est filius*
(*Isa. IX, 6*). Quid novum, si non est de filio Dei,
dicit: *Filius natus est nobis, cujus imperium (7)
factum est super humerum ipsius (Ibid.)?* Quis omnino*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Hujus addit *Sentl.*
(2) Descendens *Obert. Sentl.*
(3) Viscera *Obert. Rhen.*
(4) Aliis et non ipsis *Rhen. Obert.*

- (5) Designabatur *Obert. Sentl.*
(6) Christi tellitur a *Latin. aut substituitur ligni.*
(7) Initium addit *Sentl.*

COMMENTARIUS.

Quod apertissime indicat Persii versus,

Cornua velatarum obvertimus antennarum.

Servius ad V. Æneid. *Cornua, antennarum extremita-
tes. Ric.*

(a) *Unicornis autem media stipitis palus.* Sic edidit
Pamelius. Rhenanus ediderat, *Unicornis autem media
stipite palus.* Atque ita scriptum in codice Divionensi.
Sed hæc sunt expertia boni sensus. Qui Fuldensem
inspexerunt, in eo se legisse testantur, *Unicornis au-
tem medio stipata palus.* Quod aliquam veri speciem
præbet: ut cornua sint crucis extrema sive patibuli
extremitates, manibus figendis ligandisque, unicornis
autem medio stipata palus sive stipes, qui libro ad
Nationes I dicitur *sedilis excessus. Ric.*

(b) *Simeon et Levi perfecerunt iniquitatem ex sua
secta.* Ad verbum transtulit illud quod græce est *ἡ
πίστεως ἀνομιάν*, pro eo quod latina Septuaginta interpre-
tatio editio, *sui propositi. PAM.*

(c) *Expansis manibus orabat.* Sic habuit exemplar
Ursini. Et verissimam esse scripturam declarant quæ
sequuntur, *Dimicaturis adversus diabolium crucis habi-
tus quoque erat necessarius.* Sic lib. de *Oratione, Oran-
tes expandimus e Dominica passione modulatum. Ric.*

(d) *Facie humi volutata.* In codice Divionensi legi-
tur, *volutate.* Unde fit ut existimem verissimam esse
scripturam quam exemplaria servavere libro III, ad-
versus Marcionem, *Facie humi volutante.* Sic in Apo-
log.: *Nos vero jejuniis aridi, in sacco et cinere volu-
tantes. Ric.*

(e) *Deus regnavit a ligno.* Sic ex Mss. et ex-
cussis; infra, pro *regnabit*, nam illud legitur græce et
latine. Sicuti etiam illud, *a ligno.* recte additur ab
auctore tum hic, et iterum cap. XIII, tum lib. III *ad-
versus Marcionem*, non modo in editione Romana,
ex qua versus ille paschalis in Ecclesia decantatur,
sed etiam Gallica, saltem juxta emendatiores codices
latinos, ad inter cæteros, Donatianicum Bibliorum

C Ms., quem aureum vocat Erasimus, ob aureas capita-
les litteras. Et alii veteres id ipsum legunt nominatim,
inter Græcos Justinus martyr *contra Tryphonem*, et
ex Latinis, auctor libri *De monte Sina et Sion*, inter
Opera B. Cypriani, Arnobius in *Psalmos*, ac Theodol.
(aurelianensis Episcopus, vel potius Fortunatus Picta-
viensis antistes), carmine de Passione, in hæc verba:

Impleta sunt quæ cecinit
David fideli carmine,
Dicens: In nationibus
Regnavit a ligno Deus.

Quomodo legit Ms. hoc loco, nempe *Deus*, sed il-
lud, *Dominus.* retinimus. Usque adeo ut non pos-
sim assentiri Jacobo Fabro (*Comment. in quintuplex
Psalterium*), qui putat paraphrasticòs tantum esse ad-
jectum propria alicujus devotione; sed e contrario
sentio genuinam esse lectionem, maxime cum etiam
ipse eam lectionem agnoscat in veteri Psalterii edi-
tione ante B. Hieronymi ætatem. Nec quid obstat
quod in hebræis codicibus non legatur, quia potuit
a Judæis expungi, sicut alia multa, quemadmodum
latius prosequitur... D. Guillelmus Lindanus, episcopus
Ruremundensis. PAM. — Plura non mediocris
auctoritatis omisit Pamelius testimonia, quæ hic re-
censere utile duximus. In eadem igitur sententia
fuisse constat: Augustinum (*Enarrat. in Psal.*), S. Leo-
nem Magnum (*Serm. IV in Pass. Domini*), S. Gre-
gorium Magnum (*in Ezech. lib. I, Hom. VI; in I
Reg. V*), Casiodorum (*in Psalm.*), S. Petrum Damia-
num (*Dialog. inter Judæum et Christianum*), S. Ber-
nardum (*Serm. I de Resurrect.*). Eadem etiam lectio
reperitur in veteri Italica versione, a beato Josepho
Tommasi cardinale, dein a D. Petro Sabbatier, mo-
nacho Benedictino et congregat. S. Mauri, in lucem
edita; atque in perantiquissimis Psalteriis S. Germani
Parisiensis episcopi, et cœnobii S. Petri Carnoten-
sis. EDD.

regum insigne potestatis suæ humero præfert, et non aut capite diadema, aut in manu sceptrum, aut aliquando propriæ vestis notam (1). Sed solus novus rex sæculorum Christus Jesus, novæ gloriæ (2) et potestatem et sublimitatem suam in humero extulit, crucem scilicet, ut secundum superiorem (3) prophetiam exinde Dominus regnaret a ligno (l). De hoc enim ligno etiam Deus insinuat per Hieremiam quod essetis dicturi: *Venite, mittamus in panem ejus lignum, et conteramus eum a terra vivorum, et nomen illius non memorabitur amplius* (Jer. XI, 19). Utique in corpus ejus lignum missum est. Sic enim Christus revelavit, (a) panem corpus suum appellans, (b) cujus retro corpus in panem prophetes figuravit (4). Si adhuc quæres Dominicæ crucis prædicationem, satis jam poterit tibi facere vicesimus primus Psalmus, totam Christi continens passionem, eamque jam tunc gloriam suam: *Foderunt, inquit, manus meas et pedes* (Ps. XXI, 17). Quæ propria est atrocitas crucis. Et rursus, cum auxilium Patris imploraret: *Salvum me fac, inquit, ex ore leonis, utique mortis, et de cornibus unicornorum humiliatam meam* (Ps. XXI, 22); (c) de apicibus scilicet crucis, ut supra ostendimus: quam crucem nec ipse David passus est, nec ullus regum Judæorum. ne putetis alterius alicujus prophetari passionem, quam ejus qui solus a populo tam insigniter crucifixus est. Nunc, etsi omnes interpretationes istas respuerit et iriserit duritia cordis vestri, probavimus sufficere posse mortem Christi prophetatam, ut ex hoc quod non esset edita qualitas mortis (5), intelligatur per crucem evenisse, nec alii deputandam fuisse passionem crucis, quam cujus mors prædicabatur. Nam mortem ejus et passionem et sepulturam una voce Esaiæ volo ostendere: *A facinoribus, inquit, populi mei perductus est ad mortem, et dabo malos pro sepultura ejus, et divites pro morte ejus; quia scelus non fecit, nec dolus in ore ejus inventus est, (d) et Deus voluit eximere a morte animam ejus* (Isa. LIII, 8, 9, 10), etc. Dicit etiam adhuc: *Sepultura ejus sublata est e medio* (Ibid.). Nec sepultus enim est nisi mortuus, nec sepultura ejus sublata est e medio

(6), nisi per resurrectionem ejus (7). Denique subiungit: *Propterea ipse multos in hæreditatem habebit, et multorum dividet spolia* (Isa. LIII, 12). Quis enim alius, nisi qui natus est, ut supra ostendimus, pro eo quod tradita est in mortem anima ejus? Ostensa enim causa gratiæ ejus, pro injuria scilicet mortis repensandæ, pariter ostensum est hæc illum propter mortem consecuturum; post mortem utique (8) resurrectionem consecuturum. Nam quod in passione ejus accidit, ut media dies tenebresceret, Amos propheta adnuntiat, dicens: *Et erit, inquit, in die illa, dicit Dominus, (e) occidet sol media die, et tenebrescet super terram dies luminis, et convertam dies festos vestros in luctum, et omnia cantica vestra in lamentationem, et imponam super lumbos vestros saccum, et super omne caput calvitium, et ponam eum quasi luctum dilecti* (9), et eos qui cum illo quasi diem mæroris (Amos, VIII, 9, 10). Hoc enim et Moyses initio primi mensis novorum facturos vos prophetavit, cum omne vulgus filiorum Israel ad vesperam agnum esset immolaturus (10): et hanc solemnitatem diei hujus, id est Paschæ azymorum, cum amaritudine manducatos præcanebat: et adjecit, *Pascha esse Domini* (Exod., XII), id est passionem Christi. Quod ita quoque adimpletum est, ut prima die azymorum interficeretis Christum (Matth., XXVI), et ut prophetiæ adimplerentur, præparavit (11) dies vesperam facere, id est tenebras efficere; quæ media die factæ sunt: atque ita dies festos vestros convertit Deus in luctum, et cantica vestra in lamentationem. Post passionem enim Christi etiam captivitas vobis et dispersio obvenit, prædicata per Spiritum sanctum.

CAPUT XI.

Nam et pro istis meritis vestris, cladem vestram futuram Ezechiel nuntiat: et non solum in isto sæculo, quæ jam evenit, sed in die retributionis, quæ subsequetur. Qua clade nemo liberabitur, nisi qui passione Christi, quem respuitis, fuerit obsignatus. Sic enim scriptum est: *Et dixit Dominus ad me: Fili hominis, vidisti quæ seniores Israel faciunt unusquis*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Aliqua proprietate usus nova Rhen. Obert.
 (2) Novam gloriam Idem.
 (3) Priorem Idem.
 (4) Nuntiavit Obert. Seml.
 (5) Edita, qualis mors Rhen. Obert.
 (6) E medio. Quomodo nisi, etc. Obert. Seml.

- D (7) Ejus abest a Pam. Rhen. Obert.
 (8) Per addit Obert. Seml.
 (9) Delicti Obert. Seml.
 (10) Immolaturum Pam. Rhen. Obert.
 (11) Prophetabit Seml.

COMMENTARIUS.

(a) *Panem corpus suum appellans.* Videtur alludere ad verba illa Evangelistarum et B. Pauli: *Accipit Jesus panem, etc.*, et ait: *Accipite, et comedite; hoc est corpus meum.* Quare magis vera esset marginalis annotatio ista: *panem suum corpus appellat, quam quæ nescio a quo irrepserit, corpus in panem.* PAM.

(b) *Cujus retro corpus in panem prophetes figuravit.* Lib. de Oratione, *Tum quod et corpus ejus in pane censetur.* Idem vero Hieremiæ locus aliquanto etiam explicatius tractatur libro III adversus Marcionem. RIC.

(c) *De apicibus crucis.* Apices dicit, quæ supra dixit cornua. RIC.

(d) *Et Deus voluit eximere, etc.* Istud paraphrasticòs transtulit ex iis quæ sequuntur; nam primum habe-

tur græce et latine apud Septuaginta interpretes: *Et Dominus vult mundare eum a plaga; et paulo post, et vult Dominus in manus ejus conferre dolorem anime ejus.* Plagam itaque et dolorem mortem interpretatur. PAM.

(e) *Occidet sol media die.* Prophetæ Amos cap. IX vaticinium attingit; hujus autem obscuræ mentionem fecit cap. 21 *Apolog.*, loquens de morte Christi Domini: *Eodem momento, dies, medium orbis signante sole, subducta est. Deliquium utique, etc.* Quæ testimonio usi sumus aliquando ut sub Eusebii Romani nomine, in animadversionibus nostris, probarem præadamitis toto orbe contigisse deliquium seu solis obscurætionem. LÆ PR.

que eorum in tenebris, unusquisque in cubiculo ab-
 conso; quoniam dixerunt: Non videt nos Dominus,
 dereliquit Dominus terram. Et dixit ad me: Adhuc
 conversus videbis facinora majora quæ isti faciunt. Et
 introduxit me ad limina jannæ domus Domini quæ
 aspicit ad aquilonem, et ecce illic mulieres sedentes (a),
 et plangentes Thammuz; et dixit Dominus ad me:
 Fili hominis, vidisti? Numquid modica domui Juda,
 ut faciant facinora quæ fecerunt: et adhuc visurus es
 adfectiones majores eorum. Et introduxit me in ædem
 domus Domini interiorem, ecce in liminibus templi
 Domini, inter medium clam et inter medium altaris,
 quasi viginti quinque (1) viri posteriora sua dederunt
 ad templum Domini, et facies suas contra Orientem, hi
 adorabant solem; et dixit ad me: Vides, fili hominis?
 Numquid pusilla domui Juda, ut faciant facinora quæ
 fecerunt hic (2). Quoniam impleverunt impietates
 suas, et ecce ipsi quasi subsannantes. Ego faciam cum
 indignatione mea, non parces oculus meus, neque mi-
 serebor. Exclamabunt ad aures meas voce magna, et
 non exaudiam eos, sed neque miserebor (Ezech., VIII,
 12-18) (b). Et clamavit in aures meas voce magna
 dicens: Adproximavit vindicta civitatis hujus, et unus-
 quisque habuit vasa exterminii in manu sua. Et ecce
 sex viri veniebant ad viam portæ altæ, quæ respiciebat
 ad aquilonem, et unusquisque bipennis dispersionis
 erat in manu ejus. Et unus vir in medio eorum indutus
 podere, et zona sophiri in lumbis ejus. Et introierunt,
 et steterunt in proximis altaris aræ, et claritas Dei
 Israel ascendit a Cherubin quæ fuit (5) super ea (c)
 in subdival domus. Et vocavit hominem qui indutus
 erat podere, qui habuit super lumbos suos zonam, et
 dixit ad eum Dominus (d): Transi per medium Hieru-
 salem, et scribe signum tau in frontibus virorum qui
 gemunt et dolent super omnia facinora quæ sunt in
 medio eorum. Et in his dixit ad audientem: Ite post
 eum in civitatem, et concidite, et nolite parcere oculis
 vestris, et ne misereamini senioris, aut virginis; et par-
 vulos et mulieres interficite omnes, ut perdeantur.
 Omnes autem super quos est tau signum, ne accesser-
 itis. Et a sanctis meis incipite (Ezech., IX, 4-6).

- (1) Quinque abest a Rhen. et Obert.
 (2) Hi Rhen. Obert.
 (3) Fuerunt *idem*.
 (4) Eam *idem*.

CAP. XI.—(a) *Et plangentes Thammuz*. Ita et græce
 est, pro quo latinus in hebr. interpretes vulgatus vertit
 Adonidem; videtur autem bis legisse, cum in græcis
 hodie exemplaribus semel dumtaxat reperitur. Deinde
 hic et paulo post ubi legitur, *Numquid modica*
 (scu ut mox loquitur, *pusilla*, græce *μὲ μικρά*) domui
 Judæ; cum græce legatur, malui sequi lectionem
 Ms., domus. PAM.

(b) *Et clamavit in aures*. Continuatio quidem est
 verborum Ezechielis prophætæ, sed non capitis ini-
 tium. Rectius autem transferretur ab auctore bipennis
 pro *πέννη*, sed hodie græce non exstat *dispersionis*, sed
 quod vertit latinus LXX interpretis, *exterminationis*, et
 I: Hieronymus ex hebr. *interfectionis*. PAM.

(c) *In subdival domus*. Pro *subdivali*: est autem
 idem ac *subdivum*, nam Glossæ subdivum *ὀρθόπεριον*,

Hujus autem signi sacramentum variis modis prædi-
 catum est, in quo vita hominibus præstruebatur, in
 quo Judæi non essent credituri; (e) sicut Moyses
 ante nuntiabat in Exodo dicens: *Ejiciemini de terra*
in quam introibitis, et in nationibus illis non eritis in
requiem. Et non erit stabilitas vestigio pedis tui, et dabit
tibi Deus cor lædians, et tabescentem animam, et oculos
deficientes, ut non videant; et erit vita tua pendens in
ligno ante oculos tuos; et non credes vitæ tuæ (Deut.,
 XXVIII, 64, 65). Itaque, quoniam impleta est pro-
 phetia per adventum ejus, id est per nativitatem,
 quam supra memoravimus, et passionem, quam evi-
 denter ediximus, propterea et Daniel signari visionem
 et prophetam dicebant, quoniam Christus est signa-
 culum omnium prophetarum, adimplens omnia quæ
 retro erant de eo nuntiata: post enim adventum ejus
 et passionem ipsius jam non visio neque prophetes.
 Unde firmissime dicit adventum ejus signare visum
 et prophetiam. Itaque ostendentes et numerum an-
 norum, et tempus LXII et dimidiæ hebdomadarum
 adimpletarum, probavimus tunc venisse Christum,
 id est natum: (f) et septem dimidiæ hebdomadarum,
 quæ sunt subdivisæ in abscissionem priorum hebdo-
 madarum, intra quæ tempora passum ostendimus
 Christum; atque ita LXX hebdomadibus conclusis,
 et civitate exterminata, et sacrificium et unctionem
 exinde cessare. Sufficit lucusque de his interim or-
 dinem Christi decurrisset, quo talis probatur qualis
 adnuntiabatur, etiam ex ista consonantia Scriptura-
 rum, quas (5), ex præjudicio majoris partis adver-
 sum Judæos, eloquenti sumus. Neque enim in dubium
 deducant vel negent, quæ scripta proferimus: ut ex
 hoc quoque paria esse Scripturis divinis negare non
 possint; ut quæ post Christum futura præcaneban-
 tur, adimpleta cognoscantur. Neque enim dispositio
 expuncta inveniretur (6), nisi ille venisset post
 quem habebant expungi quæ nuntiabantur, quæ com-
 pleta esse (7) etiam probarentur.

CAPUT XII.

Adspice universas nationes, de voragine erroris
 humani exinde emergentes ad Dominum Deum crea-

LECTIONES VARIANTES.

- D (5) Qua Pam. Rhen. Obert.
 (6) Neque enim dispositio expuncta inveniretur abest a
 Seml. et Obert.
 (7) Sunt Obert. Seml.

COMMENTARIUS.

subdival *ὀρθόπεριον*, at voces illæ græcæ idem signifi-
 caut, nimirum clarum et apertum, subdivum enim
 domus est serenitas extra tectum, *ἀθήριον ὑπὲρ τοῦ*
ἔξω περιμαυῖ, ait Hesychius. LE PR.

(d) *Transi per mediam Jerusalem*. Citat etiam scri-
 pturam illam de signo Tau infra, lib. III, *adv. Marc.*
 LE PR.

(e) *Sicut Moyses ante nuntiabat in Exodo*. Cum non
 in Exodo, sed Deuteronomio XXVIII habentur Scrip-
 turæ verba quæ citat, etiam hic lapsus est memoria
 Tertullianus, aut legendum contra codicum omnium
 fidem: in Deuteronomio. LE PR.

(f) *Et septem dimidiæ hebdomadarum*. Nempe tem-
 pus. Ita vero necessario legendum, non *et quattuor*,
 sicuti corruptissime legebatur, plus satis manifestum
 fit supra, cap. 8, non semel. PAM.

tozem (a) et ad Deum (4) Christum ejus; et si au- A des, nega (2) prophetam. Statim tibi promissio patris occurrit in Psalmis dicens: *Filius meus es tu, ego hodie genui te. Pete a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Psal. II, 7, 8). Nec poteris eum magis (5) David filium dicere, quam Christum; aut terminos terræ David potius promissos, qui intra unicam Judæam regnavit, quam Christo, qui totum jam orbem Evangelii sui fide cepit, sicut per Esaiam dicit: *Ecce dedi te in dispositionem generis mei in lucem gentium, aperire oculos cæcorum, utique errantium, exsolvere de vinculis vinclos, id est de delictis liberare: et de domo carceris, id est mortis, sedentes in tenebris* (Is., XLII, 6, 7), ignorantæ scilicet. Quæ si per Christum eveniunt, non in alium erunt prophetata, quam per B quem (4) expuncta consideramus.

CAPUT XIII.

Igitur, quoniam filii Israel affirmant nos errare recipiendo Christum, qui jam venit, præscribamus eis ex ipsis Scripturis jam venisse Christum qui prædicabatur; quamvis ex temporibus Danielis prædicantis probaverimus jam venisse Christum, qui nuntiabatur. Nasci enim eum oportuit in Bethlehem Judæ; sic enim scriptum est in propheta (b): *Et tu Bethlehem, non minima es in ducibus Juda: ex te enim exiet dux qui pascat populum meum Israel* (Mich., V, 4). Si autem adhuc natus non est qui processurus dux de tribu Juda ex Bethlehem nuntiabatur, oportet enim eum de tribu Juda et a Bethlehem procedere; C animadvertimus autem nunc neminem de genere Israel in civitate Bethlehem remansisse, et exinde quod interdictum est ne in confinio ipsius regionis demoretur quisquam Judæorum, ut hoc quoque esset adimpletum per prophetam: *Terra vestra deserta, civitates vestræ igni exustæ, id est quod belli tempore eis evenerit; regionem vestram in conspectu vestro exteri concedent, et deserta et subversa erit a populis alienis* (Is., I, 7). Et alio loco sic per prophetam dicitur: *Regem cum claritate videbitis, id est Christum facien-*

tem virtutes in gloria Dei patris, et oculi vestri videbunt terram de longinquo (Is., XXIII, 17): quod vobis pro meritis vestris post expugnationem Hierusalem, prohibitis ingredi in terram vestram, de longinquo eam oculis tantum videre permissum est. Anima, inquit, vestra meditabitur timorem (Ibid., 13). scilicet quo tempore excidium sui passi sunt. Quomodo igitur nascetur dux de Judæa, et quatenus procedet de Bethlehem, sicut divina prophetarum volumina nuntiant, cum nullus omnino sit illic in hodiernum derelictus ex Israel, cujus ex stirpe possit nasci Christus? Si enim, secundum Judæos, adhuc non venit (5), cum venire cœperit, unde ungetur? (c) Lex enim præcepit, in captivitate non licere unctionem chrisomatis regalis confici. Si autem jam nec unctio (6) est illis, ut Daniel prophetavit; dicit enim: *Exterminabitur unctio* (Dan., IX, 27): ergo jam non est illic unctio, quia (d) nec templum ubi erat cornu de quo reges ungebantur. Si ergo non est unctio, unde ungetur dux qui nascetur in Bethlehem? aut quomodo procedet de Bethlehem, cum de germine (7) Israel nullus omnino sit in Bethlehem? Iterato denique ostendamus, et jam Christum secundum prophetas, et passum, et in cœlis jam receptum, et inde venturum secundum prædicationes prophetarum. Nam post adventum ejus, secundum Danielelem, quod ipsa civitas exterminari haberet legimus, et ita factum recognoscimus. Dicit enim Scriptura: *Sic et civitatem et sanctum simul exterminari cum duce* (Ibid.), indubitate, qui de Bethlehem et de tribu Juda esset processurus. Unde et manifestum est quod civitas simul eo tempore exterminari deberet, cum ducator ejus in ea pati haberet, (e) secundum scripturas prophetarum, dicentium: *Expandi manus meas tota die ad populum contumacem contradicentem mihi, qui ambulant viam non bonam, sed post peccata sua* (Is., LXV, 2). Et in Psalmis dicit: *Exterminaverunt manus meas et pedes, dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi autem contempti sunt et viderunt me: et, In siti mea potaverunt me aceto* (Psal. XXI, 69, 22). Hæc David passus non est, ut de se merito di-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Deum abest a Seml. et Obert.
 (2) Negare Obert. Seml.
 (3) Magis abest a Rhen. et Obert.
 (4) Aliquem Seml.

- (5) Christus. Secundum Judæos... cœperit. Unde Obert. Seml. — Possit nasci? Christus secundum, etc. Latin.
 (6) Non addit Seml., nec non omittens.
 (7) De semine alii.

COMMENTARIUS.

CAP. XII.—(a) *Et ad Deum Christum ejus.* Sic ex sæpe dicto lib. III, *adv. Marcion.*, pro quo erat dumtaxat: *et Christum ejus.* Porro de Christo quod Deus fuerit, aut illic aut alibi dabitur latius tractandi occasio contra quosdam nostræ tempestatis sectarios, qui id negare non verentur. PAM.

CAP. XIII.—(b) *Et tu Bethlehem non minima es.* Sic ex Ms. et græcis B. Matth. fontibus pro *Judæ*; quemadmodum etiam *pascat* pro *pascet*, græce enim est *πάσκει*. Quod cum vertat latinus vetus interpres *regat*, illic et eandem vocem idem Joannis ultimo, sicuti hic auctor; patet antiquitus acceptam a patribus *pascere* pro *regere*. Quod adnotatu dignum contra eos qui omnem regendi potestatem ab Ecclesia tolli volunt. Videtur autem in eo quod sequitur hyperbaton. Sive autem *exteri* legas paulo post, ut excusi, sive *externi*

ut Ms., perinde est; supra enim vertit *alieni*. PAM.

(c) *Lex enim præcepit*, etc. Nescio ad quem locum alludat, nisi forte ad cap. XXVIII. Deuter., ut paraphrasticus ex aliquot commatis hanc sententiam de more suo decerpsit, aut fortassis alia etiam editione aut Aquilæ, aut Theodotionis sit usus, quo casu oporteret accipi *præcepit* pro *prædixit*. PAM.

(d) *Nec templum ubi erat cornu.* Alludit ad illud III Reg. I, 39: *Sumpsitque Sadok sacerdos cornu olei de tabernaculo, et unxit Salomonem*; unde colligitur in templo observatum fuisse. PAM.

(e) *Secundum Scripturas prophetarum.* Rursum Scripturas adfert, quibus prædictum est (uti B. Cyprianus hunc locum imitatus, scribit lib. II, *adv. Jud.*, cap. 20) quod cruci illum fixuri essent Judæi. PAM.

xisse videatur, (a) sed Christus qui crucifixus est. Manus autem et pedes non exterminantur, nisi ejus qui a ligno suspenditur. Unde et ipse David regnaturum ex ligno Dominum dicebat (*Psal. XCV, 10*): nam et alibi propheta ligni hujus fructum prædicat dicens: *Terra dedit benedictiones suas (Psal. LXVI, 7)*. Utique illa terra virgo (b) nondum pluvis rigata, nec imbris sæcundata, ex qua homo tunc plurimum plasmatus est, ex qua nunc Christus secundum carnem ex virgine natus est. *Et lignum, inquit, adtulit fructum suum (Joel. II, 22)*. Non illud lignum in paradiso, quod mortem dedit protoplastis, sed lignum passionis Christi, unde *vita pendens a vobis credita non est (Deut. XXVIII, 66)*. Hoc enim lignum tunc in sacramento erat, quo Moyses aquam amaram indulcavit; unde populus, qui siti peribat in eremo, bibendo revixit (*Exod. XV, 25-26*): sicuti nos qui de sæculi calamitatibus extracti, in quo commorabamur, siti pereuntes, id est verbi divini potu privati (1), ligno passionis Christi aquam edulcatam baptismatis potantes, sive quæ est in eum, reviximus; a qua fide Israel excedit, secundum Hieremiam dicentem: *Mittite, et interrogate nimis si facta sunt talia: Si mutabunt gentes deos suos, et isti non sunt dii. Populus autem meus mutavit gloriam suam, ex quo nihil proderit eis. Expavit cælum super isto (Jer. II, 10, 41)*. Et quomodo et quando expavit? Indubitate quando passus est Christus: *Et horruit, inquit, plurimum nimis, et sol media die tenebravit (Amos. VIII, 9)*. Et quando horruit nimis, nisi in passione Christi, cum *terra quoque contremuit, et velum templi scissum est, monumenta dirupta sunt (Math. XXVII, 51)*? Quoniam *duo hæc mala fecit populus meus: me, inquit, dereliquerunt fontem aquæ vitæ, et foderunt sibi lacus contritos, qui non poterunt aquam continere (Jer. II, 13)*. Indubitate non recipiendo Christum, fontem aquæ vitæ: lacus contritos cœperunt habere, id est synagogas in dispersiones gentium, in quibus jam Spiritus sanctus non immoratur, ut in præteritum in templo commorabatur ante adventum Christi, qui est verum Dei templum. Nam et istam sitim divini Spiritus eos passuros dixerat propheta Esaias, dicens: *Ecce qui serviunt mihi, manducabunt; vos autem esurietis: servientes mihi potabuntur, vos autem sitiatis, et a contribulatione (2) spiritus ululabitis. Remittetis enim nomen vestrum, in societatem electis meis; vos autem interficiet Dominus.*

Eis autem qui serviunt mihi, nomen nominabitur novum, quod benedicetur in terris (Is. LXV, 13-15). Adhuc hujus ligni sacramentum (3) in Regnorum legitur celebratum. Nam cum filii prophetarum super flumen Jordanem lignum securibus cæderent, exiit ferrum, et mersum est in flumine, atque ita Heliseo propheta superveniente, petunt ab eo filii prophetarum uti ferrum flumini quod (4) mersum fuerat crueret. Atque ita Heliseus accepto ligno, et misso in eum locum ubi submersum fuerat ferrum, statim supernavit, et lignum mersum est, quod receperunt filii prophetarum (*III Reg. VI, 4-7*). Ex quo intellexerunt quod Heliseus spiritus in eum sit representatus. Quid manifestius hujus ligni sacramento? quod duritia hujus sæculi mersa in profundo erroris, et a ligno Christi, id est passionis ejus, in baptismo liberatur, ut quod perierat olim per lignum in Adam, id restitueretur per lignum Christi. Nobis igitur (5) qui successimus in loco prophetarum, ea sustentibus hodie in sæculo, quæ semper passi sunt prophete propter divinam religionem. Alios enim lapidaverunt, alios fugaverunt, plures vero ad mortis necem tradiderunt, quod negare non possunt. Hoc lignum sibi et Isaac filius Abrahæ ad sacrificium ipse portabat, cum sibi eum Deus hostiam fieri præcepisset (*Gen. XXII, 6*). Sed quoniam hæc fuerant sacramenta, quæ temporibus Christi perficienda servabantur; et Isaac cum ligno reservatus est, ariete oblato in vepre cornibus hærente et Christus suis temporibus lignum humeris suis portavit, inhærens cornibus crucis, corona spinea in capite ejus circumdata. Huic enim oportebat pro omnibus gentibus fieri sacrificium, qui *tamquam ovis ad victimam ductus est, et velut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum (Is. LIII, 7)*. Hic enim Pilato interrogante nihil locutus est (*Joh. XIX, 9*): *in humilitate enim iudicium ejus sublatus est. (c) Nativitatem autem ejus quis enarrabit (Is. LIII, 8)*? quia nullus omnino hominum nativitatis Christi fuit conscius in conceptu, cum virgo Maria verbo Dei prægnans inveniretur. *Et quia tolleretur a terra vita ejus (Ibid.)*; cum utique post resurrectionem ejus a mortuis, quæ (6) die tertia effecta est, cœli eum receperunt, secundum prophetiam Osee emissam hujusmodi: *Ante lucem surgent ad me dicentes: Eamus et revertamur ad Dominum Deum, quoniam ipse eripiet et liberabit nos, post biduum die tertia (Ose. VI, 1-3) (d)*.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Verbo divino propinati *Obert. Seml.*
 (2) Ad contribulationem *iidem.*
 (3) Etiam addit *Seml.*

- (4) Quo *alii.*
 (5) Nos utique *Wouwer.*
 (6) Quia *Obert. Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Sed Christus qui crucifixus est.* Barbara illa Judæorum natio Christum Dominum violentia suffragiorum in crucem dedi postulavit, ut cap. 21 *Apolog.*; quam in rem Cyrillus Alex. hom. IV, de fer. Pasch. *στουρῶ προσήλωσαν οὐ πάντοίμοι τῶν Ἰουδαίων λαοί, καὶ πᾶν εἶδος ἐπιτιμίων ἐπέκειλε τε ὁμοῦ καὶ ἀτιμίας. θανάτω παραδόδοικασι.* Audacissima Judæorum natio cruci suffixit, et omni supplicii atque ignominie genere affectum morte mulcavit. **LE PR.**

(b) *Illam terra virgo.* γῆ παρθέλος: etiam Irenæus sic dicit. **SEML.**

(c) *Nativitatem autem ejus quis enarrabit?* Non dubium quin ita legendum sit, juxta editiones omnes Isaie, non autem *enarravit*, maxime cum illud etiam legat B. Cyprianus, lib. II, *adv. Judæos*, cap. 45, et infra lib. III, *adv. Marcionem Tertullianus*. **P. M.**

(d) *Post biduum, die tertia.* Sic emendavimus ponctationem ex Vulgatæ lectione, licet excusi omnes

quæ est resurrectio ejus gloriosa, de terra in caelos A
cum recepit, unde et venerat ipse spiritus ad virginem; cujus neque nativitatem, neque passionem Judæi agnoverunt. Igitur, quoniam adhuc contendunt Judæi necdum venisse Christum eorum (1) quem tot modis adprobavimus venisse, recognoscant Judæi exitum suum, quem post adventum Christi relaturi (a) præcinebantur ob impietatem, qua eum et despexerunt et interfecerunt. Primo enim ex qua die, secundum illud dictum Esaïæ, *proiecit homo abominamenta sua aurea et argentea quæ fecerunt adorandis vniis et noctuis* (Is. II, 20) : id est, ex quo gentes, nos, dilucidata per Christum veritate (2), projecimus idola (videant Judæi) (3), et quod sequitur, expunctum est. *Tulit enim Dominus sabaoth a Judæis et ab Hierusalem, inter cætera, et sapientem architectum* (Is. III, 4, 5), qui ædificat Ecclesiam Dei templum, et civitatem sanctam, et domum Domini. (b) Nam exinde destitit apud illos Dei gratia. *Et mandatum est nubibus ne pluerent imbrem super vineam Sorech* (Is. V, 6), id est celestibus beneficiis, ne provenirent donum Israel. *Fecerat enim spinas* (Ibid. 4), ex quibus Christum coronaverat : *et non justitiam, sed clamorem* (Ibid. 8), quo in crucem eum extorsit : et ita subtractis charismatis (4) prioribus, *lex et prophetæ usque ad Joannem* (Luc. XVI, 16) fuerunt; et piscina Bethsaida (Joan. V, 2) (5) usque ad adventum Christi, curando invaletudines (6) ab Israel, desitit a beneficiis deinde (7), cum ex (8) perseverantia furoris sui nomen Domini per ipsos blasphemaretur; sicut scriptum est : *Propter vos nomen Dei blasphematur in gentibus* (Is. C. LII, 5; Ezech. XXVI, 20). (c) Ab illis enim incipit (9) infamia, et tempus medium a Tiberio usque ad Vespasianum. Quæ (10) cum ita commisissent, nec intelle-

xissent Christum in tempore suæ visitationis inven-
niendum, *facta est terra eorum deserta, et civitates eorum igni exustæ : regionem ipsorum in conspectu eorum extranei devorantes : derelicta est filia Sion tanquam specula in vinea, vel ut in cucumerario casula* (Is. I, 7, 8); ex quo scilicet *Israel Dominum non cognovit, et populus eum non intellexit, sed dereliquit magis, et ad indignationem provocavit sanctum Israel* (Ibid. 3, 4). Sic et (11) machæræ conditionalis comminatio, *Si nolueritis, nec obaudieritis, gladius vos comedet* (Ibid. 20), probavit Christum (12) fuisse quem non audiendo perierunt; qui et in Psalmo (d) dispersionem ejus postulat a Patre, dicens : *Disperge illos in virtute tua* (Psal. LVIII, 12); qui et rursus per Esaïam exustionem eorum orat : *Propter me, inquit, hæc facta sunt vobis, in anxietate dormietis* (Is. L, 11). Hæc igitur cum pati prædicentur Judæi propter Christum, et passos eos esse inveniamus, et in dispersionem demorari cernamus, manifestum est propter Christum Judæis ista accidisse, conspirante sensu Scripturarum cum exitu rerum et ordinis (13) temporum. Aut si nondum venit Christus, propter quem hæc passuri prædicabantur, cum venerit ergo patientur. Et ubi tunc filia Sion relinquenda, quæ nulla (14) hodie est? ubi civitates exurendæ, quæ jam in tumulis exustæ sunt? ubi dispersio gentis, quæ jam extorris? Redde statum Judææ quem Christus inveniat, et alium contendere venire.

CAPUT XIV.

Discite nunc ex abundantia erroris vestri ducatum. Duos dicimus Christi habitus a prophetis demonstratos, totidem adventus ejus prænotasse (15) : unum in humilitate, utique primum, cum *tanquam ovis ad victimam duci* habebat, et (e) *tanquam agnus ante ton-*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Eorum abest a Rhen. et Obert.
(2) Delucidata pectore, per Christi veritatem Obert. Seml. — Delucidato pectore cod. Fuld.
(3) Idola. Videant Judæi, etc. Obert. Seml.
(4) Charismatum voribus Paris.
(5) Bethesda Jun.
(6) Valetudines Obert. Seml.
(7) A beneficiis. Deinde Jun.
(8) Ex abest a Rhen. et Obert.

- (9) Caput Latin.
(10) Qui alii.
(11) Sicut Rhen. Obert.
(12) Comedet. Ex quo probamus machæram Christum fuisse Obert. Seml.
(13) Ordine Jun.
(14) Invidia Obert. Seml.
(15) Prænotatos iidem.

COMMENTARIUS.

phrasim aliam incipiant ab his verbis : *Post biduum; D* quasi die tertia in caelos receptus esset Christus, non autem diebus quadraginta peractis post ejus resurrectionem (Act. 1. 3. 9). Ad hanc correctionem nos movet sensus auctoris, qui hanc Osee prophetiam adhibet ut Christi resurrectionem demonstret factam post triduum a morte ejus. EDD.

(a) *Præcinebantur ob impietatem.* Non semel hoc epitheto utitur, nam lib. de Spectaculis, cap. 3 : *Si enim paucos tunc Judæos impiorum concilium vocavit, etc.* Eodem impii elogio erga Judæos utitur B. Aug. Epist. 54. B. Joan. Chrysostomus iis ἀσιθραν tribuit Orat. II. adv. ipsos, et τὸ πρόνομον πολιτείας, vivendi ritum enormem : et veteres fere omnes patres, atque etiam concilium Trullanum, cap. 4, ubi de Nestorio loquitur : καὶ τὴν ἰουδαϊκὴν ἀνανομίαν δὲ συστῆσαι, et Judaicam renovante impietatem. LE PR.

(b) *Nam exinde destitit apud illos Dei gratia.* Judæus dilectus olim populus a gratia excidit propter perversam impietatem et atrocitatem, qua in orbis

universi Redemptorem usi sunt. Dicti sunt ab hoc auctore, Apol. XVIII, gens Dei domestica. At iusiti fuerunt Christiani in hac agresti arbore, et inoculati.

LE PR.

(c) *Ab illis enim incipit infamia.* Sic lib. I, ad Nationes, cap. 14, ubi etiam de Judæis : *Quod enim aliud genus seminarium est infamiae nostræ? Rog.*

(d) *Dispersionem ejus postulat, etc.* Quin dispersi fuerint propter abominationem supplicii et infamiam quam Christo Domino irrogarunt, nullus dubitat. Non modo dispersi et errantes, verum etiam exosi omnibus, adeo ut concilium modo a nobis citatum, can. XI, prohibeat : *Nullus ecclesiastici ordinis, vel laicus ozyma apud Judæos comedit, aut cum iis versetur, vel in morbis advocet, medicinamque ab iis accipiat, aut cum iisdem in balneo lavetur. Si quis vero id facere præsumat, si clericus, deponatur : si vero laicus, communionem privetur.* LE PR.

(e) *Et tanquam agnus ante tondentem.* Mirific extulerunt hanc loquendi formulam veteres, ovis, percus,

dentem sine voce, sic non aperuit os suum (Is. LIII, 7) (a) ne aspectu quidem honestus: Admittimus enim, inquit, de illo, sicut puerulus, sicut radix in terra sitienti, et non erant ei species neque gloria. Et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem, sed species ejus inhonorata, deficiens citra filios hominum, homo in plaga, sciens ferre infirmitatem (Ibid. 2-4): scilicet ut positus a Patre in lapidem offensionis (Is. VIII, 14): et minoratus ab eo modicum citra angelos (Ps. VIII, 6), vermem se pronuntiat, et non hominem, ignominiam hominis, et abjectionem populi (Ps. XXI, 7). Quæ ignobilitatis argumenta, primo adventui competunt, (b) sicut sublimitatis secundo; cum fiet, jam non lapis offensionis, nec petra scandali, sed lapis summus angularis, post reprobationem adsumptus, et sublimatus in consummationem (Is. XXVIII, 16): et petra sane illa apud Danielelem de monte præcisa, quæ imaginem sæcularium regnorum comminet et conteret (Dan., II, 34 sqq.). De quo secundo adventu idem (1) Daniel dixit: Et ecce cum nubibus cæli tamquam filius nominis veniens, venit usque ad Veterem diem, et aderat in conspectu ejus. Et qui assistebant, adduxerunt (2) illum: et data est ei potestas regia, et omnes nationes terræ secundum genus, et omnis gloria servient illi: et potestas illius æterna, quæ non auferetur, et regnum ejus quod non corrumpetur (Dan., VII, 13, 14). Tunc scilicet speciem honorabilem et decorem habiturus est indeficientem supra filios hominum: tempestivus enim decore citra filios hominum. Effusa est gratia, inquit, in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in sæcula. Accingere enses tuos circa semitatum, potens tempestivitate et pulchritudine tua (Ps. XLIV, 3-5): cum et Pater postea, cum diminuit illum modicum quid citra angelos, gloria et honore coronavit illum, et subjecit omnia sub pedibus ejus (Ps. VIII, 6 8; Hebr., II, 7). Et tunc cognoscent eum, quem pupugerunt. Et cadent pectora sua tribus ad tribum (Zach., XII, 10; Joan., XIX, 37), utique quod retro non agnovissent eum, in humilitate conditionis humanæ constitutum. Hieremias

inquit: Et (5) homo est, et quis cognoscat illum (Jer. XVI, 7, sec. LXX)? quia et *nativitatem ejus*, inquit Esaias, quis enarrabit? Sicut apud Zachariam (4) (c. XII) in persona ipsius, imo et in ipsius nominis sacramento, verus (5) summus sacerdos patris Christus Jesus (6) duplici habitu in duos adventus delineatur. Primo sordidis (7) indutus est, id est carnis passibilis et mortalis indignitate, cum et diabolus adversabatur ei, auctor scilicet Judæ traditoris, qui eum etiam post baptismum tentaverat. Delinè spoliatus pristinas sordes, exornatus podere et mitra et cidari munda (8), id est secundi adventus; quoniam gloriam et honorem adeptus demonstratur. Nec poteritis eum *Josedech* (9) filium dicere, qui nulla omnino veste sordida, sed semper sacerdotali (Zach., VI, 11) fuit exornatus, nec unquam sacerdotali munere privatus. Sed Jesus iste Christus Dei patris summus sacerdos qui primo adventu suo humana forma et passibilis venit in humilitate usque ad passionem; ipse etiam effectus hostia per omnia pro omnibus nobis, qui post resurrectionem suam indutus podere, sacerdos in æternum (Ps. CIX, 4; Hebr., V, 6) Dei patris nuncupatus est. Sic enim et duorum hircorum, qui jejunio offerebantur (Lev. I., XVI), faciam interpretationem. Nonne et illi utrumque ordinem nominis Christi, qui jam venit, ostendunt? Pares quidem atque consimiles, propter eundem Domini conspectum, qui non alia venturus est forma, ut qui agnosci (10) habet a quibus et læsus est. Unus autem eorum circumdatus cocco, maledictus, et consputatus, et convulsus, et compunctus, a populo extra civitatem abiciebatur in perditionem, manifestis notatus (11) insignibus Christi passionis; (c) qui cocco circumdatus veste; et consputatus, et omnibus contumeliis afflictus, extra civitatem crucifixus est. Alter vero pro delictis oblatus, et sacerdotibus tantum templi in pabulum datus, secundæ representationis argumenta signabat, qua delictis omnibus expiati (12) (d) sacerdotes templi spiritualis, id est Ecclesiæ, (e) Dominicæ gratiæ quasi

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Eiusdem *Seml. Obert.*
 (2) Abduxerunt *Fran.*
 (3) Et abest *Seml. Obert.*
 (4) Ait *inser. Seml. Obert.*
 (5) Verissimus *idem.*
 (6) Jesus abest *Seml. Obert.*

- (7) Sordibus *idem.*
 (8) Cidarim mundam *idem.*
 (9) Joseph *id.*
 (10) Ut quia cognosci *id.*
 (11) Notis, insignibus *Seml.*
 (12) Expiatus *Fran. expiatus alii.*

COMMENTARIUS.

agnus, cum de Christi prodicione loquuntur; synodus Trullana can. I, ὁ θεὸς θυμωμένος: Deus qui immolatur. LE PR.

(a) Ne aspectu quidem honestus. Hoc est, quod lib. de Patientia dixit: Et insuper contumeliosus sibi est. RIC.— Hæc accipit Rigaltius, ita ut credat idem esse ac quod lib. de Patientia dixit: Et insuper contumeliosus sibi est. Sed eo loci verba illa meo iudicio intellige de de Christi silentio quod ei vitio vertebatur, tanquam homini parum decoro et splendido, quique non audeat loqui; aut, si mavis, de facie sanguine et ictibus perfluente ac contusa. LE PR.

(b) Sicut sublimatis secundo. De secundo Christi adventu non idem iudicandum ac de primo, ibi enim servilem formam induit, et humanam infirmitatem ubique assumens, injuriis et cruciatibus omnis generis opportunus fuit. Hic vero Dei filium ostendit, et

gloriæ suæ excellentia status depressioris quo olim obrutus erat, contemptum extollit. LE PR.

(c) Qui cocco circumdatus veste. Cocco vestis eadem ac purpurea seu sanguinea, tineta cocci grano: is color et cadium est; unde, ut Christi supplicium acerbissimum demonstret, vestem sanguine respersam ait et coccoeam. Is color lib. de Pallio, cap. 4, Galaticus rubor dicitur, quoniam uberrimus est illius grani in Galatia proventus. LE PR.

(d) Sacerdotes templi spiritualis, id est Ecclesiæ. Ecclesiæ dicit Christianos, qui a delictis omnibus per Christum expiati, sacerdotes sunt templi spiritualis. RIC.

(e) Dominicæ gratiæ quasi visceratione. Euchari-stiam significat, datam Ecclesiis, hoc est fidelibus Christianis, quasi in viscerationem et pabulum. RIC.— Visceratio, uti ad marginem adnotavit Rheu-

visceratione quadam fruerentur, (a) jejunantibus ceteris a salute. Igitur, quoniam primus adventus et plurimis figuris obscuratus, (b) et omni inhonestate prostratus, canebatur, secundus vero et manifestus et Deo condignus; idcirco quem facile et intelligere et credere potuerunt, eum solum intuentes, id est secundum, qui est in honore et gloria, non immerito decepti sunt circa indigniorem, certe obscuriorem, id est primum. Atque ita in hodiernum negant venisse Christum suum, quia non in sublimitate venerit, dum ignorant in humilitate primo fuisse venturum. Sufficit hucusque de his interim ordinem Christi decurrisse quo talis probatur quali adnuntiabatur, ut jam ex ista consonantia Scripturarum divinarum intelligamus, et quæ post Christum futura prædicabantur, ex dispositione divina credantur expuncta. Nisi enim ille venisset post quem habebant expungi, nullo modo evenissent (1) quæ in adventum ejus futura prædicabantur. Igitur si universas nationes de profundo erroris humani exinde emergentes ad Deum creatorem et Christum ejus cernitis (2), prophetatum

non audetis negare; quia, etsi negaretis, statim vobis in Psalmis, sicuti jam prælocuti sumus promissio Patris occurreret, dicentis: *Filius meus es tu, ego hodie genui te; pete a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Ps. II, 7, 8); nec poteritis in istam prædicationem magis David filium Salomonem vindicare, quam Christum Dei filium dicere (3); nec terminos terræ David filio promissos, qui intra unicam Judæam regnavit, quam Christo filio Dei, (c) qui totum jam orbem Evangelii sui radiis inluminavit. Denique et thronus in ævum magis Christo Dei filio competit, quam Salomoni, temporali scilicet regi, qui soli Israel regnavit. Christum enim hodie invocant nationes quæ eum non sciebant, et populi hodie ad Christum confugiunt, quem retro ignorabant. Non potes futurum contendere, quod vides fieri. Hæc aut prophetata nega, cum coram videntur; aut adimpleta cum leguntur: aut si non negas utrumque, in eo erunt adimpleta in quem sunt prophetata.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Venissent *Seml. Obert.*
 (2) Quod *add. Seml. Obert.*

- (3) Dicere *abest aliis.*

COMMENTARIUS.

mus. distributio erat carnis, quæ fieri solebat, vel in solemnibus sacrificio, vel in funere excellentis alicujus.

PAM.

(a) *Jejunantibus ceteris a salute.* Nempe ethnicis, infidelibus. RIG.

(b) *Et omni inhonestate.* Inhonestatem (inquit, tum hic, tum infra lib. III *adv. Marc.*, Rhen.) accipit pro deformitate, sicuti paulo prius *honestus* pro *formoso*. C
 Supra autem lib. *ad Scapulam*, cum dixit, *quanti honesti viri*, honoratos viros intelligi ibidem ibi adnotavit. PAM.

(c) *Qui totum jam orbem, etc.* Etsi in primo adventu spernendo cultu visus fuerit, secundo nihilominus rex apparebit; regesque omnes et dynastæ ac imperatores crucem, quæ infamiae nota erat, adorabunt. Quoniam ipse est *rex regum et dominus dominantium*, et alio in loco, *Adorent eum omnes gentes, etc.* Quemadmodum autem prædictum fuerat ipsum venturum, ita et regnaturum; si itaque, ut probat contra Judæos (quod Christianis omnibus certissimum), venit, ut adimpleatur prophetarum vaticinium, regnat quoque super orbem universum. LE PA.

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

LIBER DE ANIMA.

Scripserat Tertullianus, ut ipse ait, contra Hermogenem librum de censu seu origine animæ; qui liber, hodie desideratus, quantum datur, mentionem habet in sectione sequenti: nunc autem in hoc tractatu, Auctor, jam montanista, de animæ statu et reliquis ad eam pertinentibus quæstionibus, adversus philosophos dimicat, cui tamen falsa inspersit principia, variosque errores ipse Tertullianus inseruit.

I. In primis docet non a Socrate immortalitatem animæ, sed a Deo descendam.

II. Etsi enim a natura pleraque suggerantur, aut etiam ex prophetis hausta fuerunt, tamen philosophi multa mixta versis falsa tradiderunt.

III. Utinam, nulla hæresi existente, nihil omnino cum philosophis, patriarchis hæreticorum, experiendum so-

ret: nec essent tum illa quibus a philosophia hæretici capiuntur, destruenda, tunc hæc quibus fideles ab hæresi concutiuntur, retundenda.

IV. Deinde ad institutum accedens, primum adversus Platonem animam natam et factam dicit, utpote ex Dei statu.

V. Plures etiam philosophos, etsi Aristotele et Platone corpulentiam ei auferentibus, corpus animæ vindicasse.

VI. Quod paradoxon etiam Auctor hic secutus, Platoniorum argumenta, quibus incorporalem animam asserebant, satis frivole refellit.

VII. Imo corporalitatem animæ ex Evangelio perperam probare nititur.